Lajtai L. László

„I hope that you will go on to clear the many obscure points in Hungarian history"

Arthur J. Patterson levelei Hunfalvy Pálhoz (1871–1885)*

A napjainkban elsősorban nyelvtudósként és történeti etnológusként számontartott Hunfalvy Pál (1810–1891) tizenhat hozzá írott levelet őrzött meg a brit születésű, ám élete delén magyar állampolgárrá lett Arthur J. Pattersontól (1835–1899). Pontosabban fogalmazva: ennyi biztosan az utókorra maradt kettejük változó intenzitású, ám jellemzően mindvégig tartalmas levelezéséből. E misszilisek kisebbik része (negyede) Hunfalvy egykori munkahelyén, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kézirattárában, az összes többi pedig a Hunfalvy-hagyaték zömének mai őrzési helyén, a lőcsei székhelyű szepességi levéltárban[1] található. Írásképük és tartalmuk alapján mind a tizenhat levél szinte biztosan autográfnak tekinthető.

Az életében széles körű hazai elismertségnek örvendő – még angliai tartózkodása idején a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választott[2] – Patterson magyar vonatkozású és magyarországi ténykedése a halála után viszonylag gyorsan feledésbe merült.[3] Olyannyira, hogy Frank Tibor egyetemi disszertációjáig[4] – amelynek Pattersonra vonatkozó megállapításait, helyenként kiegészítve, később számos hazai és nemzetközi publikációjában reprodukálta[5] –, gyakorlatilag a Szinnyei-féle kortárs életrajzi lexikon közlései nyújtották róla a legbővebb (bár így is meglehetősen szűkszavú) életrajzi vázlatot.[6] Patterson emlékének szinte teljes körű megfakulásában minden bizonnyal nem elhanyagolható szerepet játszott az a körülmény, hogy hagyatékának oroszlánrésze elpusztult a második világháború idején.[7] Ennek ellenére is meglepő azonban az életműve iránti tartós posztumusz közöny, tekintettel arra, hogy Patterson nemcsak néhány év leforgása alatt vált meggyőződéses

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Molnár Tamás Kutatóintézetének tudományos munkatársa.

[1] Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči. Vö. Kozmács, 1987.

[2] Szinnyei, 1905; Frank, 2019, 159.

[3] Cushing, 1985, 5.

[4] Frank, 1973, 165–166 et passim.

[5] Frank, 2004, 2005; 2010; 2019, 148–160 et passim.

[6] Munkásságát a magyar(ul) olvasók számára elsőként bemutató (álneves) cikkíró egyenesen azzal a megállapítással kezdte a róla szóló ismertetőjét, hogy „semmiféle életrajzi adat nem áll rendelkezésünkre midőn Pattersont, e nemes philhungart, olvasóinknak bemutatjuk". Vö. (L.), 1870. Ugyanezen közlemény illusztrációjának köszönhetően azonban Patterson litografált arcképével is megismerkedhettek a népszerű ismeretterjesztő képes hetilap olvasói. Uo., 92.

[7] Frank, 1973, 341.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 491 2024. 02. 23. 14:46:54

(ám korántsem kritikátlan) magyarbaráttá, és tanult meg (az alább közölt levelei tanúsága szerint is valóban magas szinten) magyarul,[8] de azért is, mert az angol–magyar kulturális kapcsolatok sok évszázados alakulástörténetében egyáltalán nem elhanyagolható szerepet tudhatott magáénak a 19. század hatvanas éveitől a századforduló előestéjén bekövetkező haláláig.

A londoni születésű, ám a walesi Radnorban felnövő Patterson a cambridge-i egyetemi tanulmányait és az indiai kasztrendszerről írt díjnyertes disszertációja megjelenését[9] követően, 1862 tavaszán érkezett először Magyarországra, hogy három szakaszban aztán egészen 1867-ig, Ferenc József királlyá koronázásáig több esztendőt töltsön el hazánkban.[10] E hosszúra nyúlt itt-tartózkodása során Patterson nemcsak az ország zömmel magyarlakta részeit járta végig (Erdélyt[11] is beleértve), hanem – a magyar nyelv fokozatos elsajátításával párhuzamosan – jó néhány prominens magyar értelmiségivel kötött életre szóló barátságot. A magyar szellemi és politikai élet mellett a korabeli hazai társadalom jellegzetességei iránt szintén mélyreható érdeklődést tanúsító, és azokról kifejezetten éles szemmel beszámoló Patterson (legalábbis: eredeti) motivációja feltáratlan, jóllehet Frank Tibor vélelmezése szerint feltehetően nem pusztán az egyéni kíváncsisága sodorta őt Magyarországra és marasztalta tartósan itt, épp az osztrák–magyar kiegyezési tárgyalások kulcsfontosságú időszakában; közvetlen bizonyíték mindenesetre nincs e (fél)hivatalos megbízatást sejtető feltételezés alátámasztására.[12] Pattersonnak az ország és a magyarság jelene és közelmúltja iránti őszinte és kiapadhatatlan érdeklődése mindazonáltal az Angliába történő visszatérését követően sem lanyhult. Olyannyira nem, hogy a kortárs magyar prózairodalom remekeinek (Jókai Mór *Az új földesúr* és Gyulai Pál *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című regénye, illetve kisregénye) angolra fordításán[13] kívül, amelyek ráadásul nagyon is referenciális olvasatát adták a széles körű aktuális hazai politikai-társadalmi változásoknak, az ekkori ténykedése eredményeként látott napvilágot a – Vámbéry Ármin szavaival[14] – külföldi tollából született legkiválóbb Magyarország-történet[15] is. Ez utóbbi magvát a Magyarországról 1866 óta angol lapokban közzétett tudósításai képezték, azokat bővítette tovább a sokrétű személyes tapasztalataira és helyi beszélgetőpartnereitől begyűjtött szerteágazó értesülésre támaszkodva, valamint az országról addig megjelent különféle magyar (osztrák), brit, német és francia munkákban fellelhető megállapításokkal és adatokkal kiegészítve.[16] Fő műve különösen az adatgazdagságával nyűgözte le a kortárs méltatóit, akik egyike – a még fiatalembernek számító – Patterson páratlan alaposságát és a forrásai *hitelessé-*

[8] Kiejtésének élete végéig sem levetkőzött idegenszerűségét mindazonáltal még a nekrológjai is fontosnak tartották kiemelni. Vö. Porzó, 1899, 3; *Vasárnapi Újság,* 46. (1899) 41. sz. (1899. október 8.) 696.
[9] Patterson, 1861.
[10] Patterson, 1869, 1–2.
[11] Patterson, 2017.
[12] Frank, 2019, 149.
[13] Czigány, 1976, 206–213; Cushing, 1985, 7–8.
[14] Vámbéry, 1870, 176.
[15] Patterson, 1869.
[16] A mű forrásainak beazonosításához lásd Frank, 2019, 157–158.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 492 2024. 02. 23. 14:46:54

géhez való kitartó ragaszkodását emelte mindenekelőtt piedesztálra: „A lelkiismeretesség Patterson irodalmi működésének legfényesebb oldala. Emlékszem reá, hogy egy adat tárgyában kételyeimet legyőzendő, órákig keresett könyvtárában; s nincs művében sem egyetlen adat, a melynek forrását megnevezni ne tudná. Mindenre kiterjedő figyelemmel lehet csak idegen országról oly művet irni, mint a minő az övé Magyarországról. […] ez idegen jobban ismeri Magyarország földét s népét, mint sok más nem idegen."[17]

Az 1867-ben Angliába visszaköltöző Patterson a továbbiakban kiterjedt levelezést tartott fenn magyar barátaival és tágabb itteni kapcsolathálójával, valamint a legkülönfélébb magyar sajtótermékek (napi- és hetilapok, szakfolyóiratok, évkönyvek stb.) napi szintű tanulmányozása révén továbbra is folyamatosan tájékozódott a magyarországi helyzet alakulásáról. Mindezekre támaszkodva a brit sajtóban recenziók sorával és számos egyéb, naprakész információval bővelkedő közleményével tájékoztatta folyamatosan a magyar szellemi élet legfrissebb eredményei iránt érdeklődőket. Végül, mintegy mindezek megkoronázásaként, szűk húsz esztendő múltán immár véglegesen Magyarországra költözött. A Trefort Ágoston kultuszminiszter 1884-es kezdeményezésére a budapesti egyetemen felállítandó angol nyelv és irodalom tanszék professzori állására kiírt pályázaton a hét jelentkező közül ugyanis Patterson végzett az első helyen, miáltal magyar állampolgárságot és 1886 márciusában nyilvános rendkívüli egyetemi tanári kinevezést nyert.[18] Ezt követően aztán évtizedes oktatói munkája, a tanszék könyvtárát megalapozó könyvgyűjteménye, valamint nyelvtankönyvek átdolgozása és írása[19] révén gyakorlatilag a hazai egyetemi angoloktatás alapító atyjaként vált – legalábbis egy rövid időre – közismertté.[20]

Ahogy már szó volt róla, Patterson életével és munkásságával Frank Tibor foglalkozott a legtöbbet és legkitartóbban. Ennek során bőségesen merített Pattersonnak a hazai közgyűjteményekben fennmaradt magánleveleiben fellelhető információkra is, ám az alább közzétett, jelenleg külhonban őrzött missziliseit minden valószínűség szerint ő sem ismerte (a vonatkozó publikációihoz mindenesetre nem hasznosította őket). Márpedig azok némelyike a viszonylag keveset publikáló és szerény, visszahúzódó személyiségnek mutatkozó Patterson életrajza szempontjából is számos fontos, máshonnan nem tudható értesülést tartalmaz.

Hunfalvy Pál Pattersonhoz írott leveleinek holléte ellenben olyannyira ismeretlen, hogy az is kérdéses, azokat a címzettjük megőrizte-e egyáltalán, illetve, amennyiben igen, nem képezték-e szintén részét a világháború idején megsemmisült hagyatékának. Ennek a jelenlegi tudásunk szerint tehát csak az egyik fél részéről fennmaradt levélváltásnak a kronológiájából az alábbi dinamika rajzolódik ki. Kezdete az 1870-es évek elejére datálható, majd az évtized végén vették fel egymással újra a kapcsolatot, amely 1883 elejétől vált különösen intenzívvé, midőn Patterson bő egy esztendő leforgása alatt hét levelet is küldött Hunfalvynak. A tartalmilag is egyre kiterjedtebbé és elmé-

[17] György, 1872, 330.
[18] Szentpétery, 1935, 536, 672; Cushing, 1985, 6–7.
[19] Dallos–Patterson, 1887; Patterson–Balassa, 1892. Vö. Szirbik, 1941, 44–48.
[20] N. N., 1936; Cushing, 1985, 6; Frank, 2010, 150–152; Frank, 2019, 159–160.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 493 2024. 02. 23. 14:46:54

lyültebbé váló levelezésfolyam végére pedig vélhetően az tett pontot, hogy a legutolsó (1885. júniusi) levélküldését követő néhány hónapon belül Patterson végleg Budapestre költözött,[21] ami nyilvánvalóan teljesen új keretek közé helyezte és immár tartósan lehetővé tette számukra a személyes kapcsolattartást.

A kapcsolatfelvétel kezdeményezője a rendelkezésünkre álló első két levél szövegkörnyezetéből ítélve minden valószínűség szerint Patterson volt. Arról értesülünk ugyanis ezekből, hogy az első három (1862 és 1867 közötti) magyarországi tartózkodása idején nem volt alkalma személyesen megismerkedni Hunfalvyval.[22] Talán ezért is írt neki először magyarul, mert nem lehetett biztos abban, hogy utóbbi megértené-e, vagy legalábbis nem okozna-e neki nehézséget az angol nyelvű megkeresés.[23] Bár nem tudhatjuk, hogy Hunfalvy milyen nyelven – magyarul, angolul, esetleg az anyanyelvén, németül vagy franciául[24] – válaszolt kezdetben és a későbbiekben Pattersonnak, nyelvismeretből adódó megértési problémák azonban minden valószínűség szerint nem merültek fel e két poliglott nyelvész/filológus közötti eszmecserében.

Visszatérve a kapcsolatfelvételük kezdeti körülményeire: a Hunfalvyhoz írt első két Patterson-levél *keltezése* alaposan elbizonytalanítja a levelezést folyamatában értelmezni törekvő olvasót, ezért a kérdés tisztázása megkerülhetetlennek látszik. Ahogy e két magyar nyelvű és könnyen olvasható kézírással papírra vetett levél autográf datálásából (elvileg) egyértelműen kiderül, a misszilisek mindössze egyetlenegy nap különbséggel követték egymást: (1)871. március 5-én és 6-án íródtak. A dokumentumok levéltári

---

[21] Hogy közeli Magyarországra költözése ekkor már napirenden volt, arról Patterson Budenz Józsefnek írott, 1885. május 11-én keltezett levele tanúskodik, amelyben arra kéri a címzettet, hogy támogassa „jo szivvel" az ügyét, ugyanis – ahogy megjegyzi – „Trefort miniszter úrhoz folyamodtam e napokban az egyetemnél leendő alkalmaztatásom érdekében". Lelőhelye: MTA KIK Kt.

[22] Ugyanezt erősíti az 1882. június 4-i hozzá írott levele is, amelyben afölött sajnálkozik, hogy a magyarokról szóló könyve írásakor még nem ismerhette Hunfalvyt. Főművének tanúsága szerint mindazonáltal már ekkor is releváns ismeretei voltak utóbbinak az 1867 előtti (nyelvészeti) munkásságáról. Patterson, 1869, II, 165, 168.

[23] Patterson Gyulai Pálhoz írott és az OSZK kézirattárában őrzött 17 levele hasonló gyakorlatról tájékoztat: a kapcsolatfelvétel kezdetén és az első levélváltásukkor Patterson következetesen magyarul írt a címzettnek, majd az idő múltával (és magyarnyelv-tudása passzívabbá válásával párhuzamban) áttért az angolra, miközben több levelében is arra kérte, sőt biztatta Gyulait, hogy ő ellenben magyarul válaszoljon neki, hogy ezáltal is elevenen tarthassa nyelvtudását. Patterson előzékenységét (és egyúttal nyelvtehetségét) jól jellemzi, hogy a német földön született Budenz Józsefnek pedig eleinte németül írt, mielőtt ővele is áttért volna az angol nyelvű levelezésre (bár, ahogy Hunfalvy esetében, Budenzhez is írt később még szintén egy-egy magyar nyelvű levelet).

[24] Egy kortárs életrajzírója szerint Hunfalvy már a középiskolai tanulmányai során alapos franciatudásra tett szert. Vö. Fraknói, 1891, v. Patterson megbízható francianyelv-tudására pedig nemcsak a Hunfalvyhoz írt 1871. március 5-i levelének hosszabb francia nyelvű betétjéből és az ugyanőneki 1883. június 3-án keltezett levelében a *Gazette de Hongrie*-ről tett megjegyzéseiből következtethetünk, de abból is, hogy a Budenz Józsefnek címzett leveleiből (lelőhelyük: MTA KIK Kt) tudható, hogy Patterson 1875 októberétől hosszabb ideig (feltehetően 1877. szeptember végéig, ahogy azt az 1876. február 3-án kelt levelében említi) egy nyugat-bretagne-i kistelepülés, Kermeur-Coataudon (közigazgatásilag Guipavas része) lakója volt. Ahogy arról az utolsóként említett levelében Budenznek részletesen beszámol, a Csatorna túlpartjára költözésében az is szerepet játszott, hogy a gyermekei franciául, ő maga pedig bretonul tanulhasson.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 494 2024. 02. 23. 14:46:54

jelzetének számozása is ezt a sorrendet követi – a március 5-i datálásút korábbiként, a 6-it pedig későbbiként regisztrálva. A szóban forgó két levél *tartalma* azonban épp ellenkező keletkezési sorrendet tesz valószínűvé. Patterson ugyanis az elvileg (keltezése szerint egy nappal) későbbi levelében ír arról a megszólítottnak, hogy még nem találkoztak személyesen, majd a frissen megjelent könyvéből[25] kér tőle recenziós példányt, amelynek aztán a szerencsés kézhezvételét az elvileg (keltezése szerint egy nappal) korábbi levelében örömmel nyugtázza! (Pontosabban azt, hogy a kétkötetes mű első kötetét megkapta, egyúttal várja a második érkezését is.) E két korai levél tartalmi logikája és datálása közötti szembeszökő anomáliát meglátásom szerint a legkézenfekvőbben azzal lehet feloldani, ha azt feltételezzük, hogy Patterson legalábbis e levelek egyikét tévesen dátumozta. Vagy a március 5-i keltezés hónapja lett elírva (és helyette egy áprilisi vagy májusi időpont vélelmezhető helyesnek, de az is megeshet – a korabeli postaviszonyok[26] figyelembevételével –, hogy a „Marcius, 5ikén" helyett valójában „Marcius, 15ikén"-t vagy „Marcius, 25ikén"-t akart írni), vagy pedig (amit kevésbé tartok valószínűnek) még februárban íródott a korábbi levél, amelyet azonban Patterson ismeretlen okból későbbi időpontra, március 6-ára keltezett. (A február eleje előtti szövegezés mindenesetre kizárható, mivel a szóban forgó levélben Patterson az értesülései forrásaként egy-egy 1871. január 22-i és 23-i magyar sajtóközleményre hivatkozik, amelyek Londonba jutása legalább pár napot minden bizonnyal igénybe vett). Van továbbá még egy apró, de talán nem teljesen lényegtelen filológiai körülmény, amely esetleg szintén arra mutat, hogy a „papíron későbbi" keltezésű levele íródott előbb: a március 6-ára dátumozott levelében ugyanis az aktuális tartózkodási helye megadásakor a Blandford Square-t is feltüntetni Patterson, míg az összes többi, e helyről íródó levele címzésében már csak a 15 Dorchester Place megnevezés szerepel *teljes* postacímként.

E két legkorábbi levelének tartalma értelmében tehát igen nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a lelkes magyarbarát angol volt a kezdeményező fél a kapcsolatfelvételükkor, aki a címzett akkori frissen megjelent könyvéből recenziós példányt kérve fordult az általa személyesen nem ismert Hunfalvyhoz. E recenzióírás motivációjának feltérképezéséhez hasznos adalékul szolgál, hogy más, de szintén tőle származó forrásból (elsősorban a Hunfalvy Pál közeli munkatársának számító Budenz Józsefhez írott leveleiből) tudható, hogy Patterson szoros baráti kapcsolatban állt Charles Appletonnal,[27] az 1869 októberében havilapként alapított, ám néhány éven belül kétheti, majd heti megjelenésűre váltó, hamar komoly presztízsre és széles körű nemzetközi elismertségre szert tevő *The Academy* című tudományos és irodalmi kritikai folyóirat[28] tulajdonos-

[25] Hunfalvy, 1871.

[26] Az 1872. május 25-i levelében például arról tájékoztatja Patterson Hunfalvyt, hogy amennyiben a megszólított még postafordultával válaszol neki, akkor az *nyolc napon belül* eljuthat hozzá, az ugyanezen év június 3-i levelében pedig azt nyugtázza, hogy aznap reggel kapta kézhez Hunfalvy május 31-i(!) keltezésű levelét. Vö. a jelen közlemény 504. oldalán.

[27] Scheurle, 2009. Patterson a Budenzhez írott 1870. november 24-i levelében „mein guter Freund"-ként, az 1871. április 26-i levelében pedig „jó barátom"-ként emlegeti Appletont (lelőhelyük: MTA KIK Kt).

[28] Ahogy a lap irányítását 1870. október 22-én átvevő Appleton szerkesztői bevezetőjében annak határozott célkitűzését és magas szintre emelt elvárásait megfogalmazta: „The ACADEMY was set on

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 495 2024. 02. 23. 14:46:54

szerkesztőjével. Az ismeretlenül megszólított Hunfalvy mindenesetre – Patterson válaszából ítélve – nemcsak a szóban forgó új könyvének az első kötetét juttatta el Pattersonhoz, hanem feltételezhetően egyúttal általa kért engedélyt I. Bonaparte Napóleon unokaöccsétől, az akkor már régóta szintén Londonban élő és jellemzően nyelvészeti szakkérdésekkel foglalkozó Louis Lucien Bonapartétől, hogy engedélyezze számára egy 1868-ban a saját költségén kinyomtatott forráskiadvány, a Máté-evangélium kondai vogul változatának az újbóli megjelentetését. Mint az több beszámolójából is tudható, a mindössze 250 példányszámban kiadott és kereskedelmi forgalomba nem került könyvritkasághoz[29] Hunfalvy Tartuban jutott hozzá (az Észt Irodalmi Társaság könyvtárától kölcsönkapva),[30] majd a tüzetes morfológiai, fonológiai és szintaktikai feldolgozása kiegészítéseként – a széles nyilvánosság számára tulajdonképpen először elérhetővé teendő – maga is közölni kívánta e forrásművet.[31] E feltételezhető viszontszívesség-kérés sikerrel járt: Hunfalvy, ahogy a Patterson hozzá írott második levelébe szó szerint bemásolt francia nyelvű válaszából kiderül, elismerő szavak kíséretében, megkapta Bonaparte herceg felhatalmazását az újraközléshez. Bő egy év elteltével pedig már valószínűleg a magyar tudós vette fel újra a levelezésük fonalát, amikor utóbbinak és Pattersonnak is egy-egy dedikált példányt küldött a kondai vogul nyelvet feldolgozó – az általa szerkesztett nyelvészeti szaklap csaknem teljes aktuális évfolyamát kitöltő – publikációjából.

Patterson a soron következő, két 1872-es (rövid, jobbára a postázási bonyodalmak kérdésére szorítkozó) levelében tért át immár az angol nyelvű kommunikációra. Hét évvel később viszont, amikor újra felveszik egymással a kapcsolatot – mintha szimbolikusan jelezni szerette volna, hogy magasabb szintre kívánja emelni a párbeszédüket –, a korábbiakhoz képest egy jóval hosszabb, ráadásul ismét magyarul szövegezett, nemcsak lényegesen személyesebb hangvételű, de tematikailag is sokrétűbb misszilisben válaszolt Hunfalvy aktuális levelére. (Utóbbi pedig – amint az e levél kontextusából kiderül – előzőleg a Patterson által a Hunfalvy szerkesztette német nyelvű periodika első két évfolyamáról írt, ám kísérőlevél nélkül elküldött recenziójáért mondott neki köszönetet.) Jól érzékelhetően innentől, az 1870–1880-as évek fordulójától mélyül el a kapcsolatuk, ahogy azt nemcsak az ezt követően Hunfalvyhoz írott egytucatnyi Patterson-levél számossága, de különösen azok tematikai változatossága és tartalmassága bizonyítja.

foot in answer to a widely felt and constantly expressed dissatisfaction with the existing organs of literary and scientific criticism. A critical journal was demanded which should neither praise indiscriminately nor blame from pique or prejudice; one on which the general reader might rely for guidance through the waste of superficial and ephemeral literature by which he is surrounded and through which he has neither the time nor perhaps the ability to guide himself; a journal which should systematically survey the European literary and scientific movement as a whole, and pass judgment upon books not from an insular, still less from a partisan, but from a cosmopolitan point of view; a journal, lastly, in which only permanent works of taste and real additions to knowledge should be taken into account, and in which the honesty and competence of the reviewer should be vouched for by his signature." A lap olvasóközönségének átlag feletti színvonalára egy ízben Patterson is felhívta Hunfalvy figyelmét (az 1883. június 3-i levelében).

[29] Testamentum, 1868, vö. Collins, 1894, 31.

[30] Hunfalvy, 1871, I, 215; Hunfalvy, 1872a, 1.

[31] Hunfalvy, 1872a, 127–194.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 496 2024. 02. 23. 14:46:54

A rendelkezésre álló terjedelmi keretek nem teszik lehetővé, hogy az alábbiakban részletesen elemezzem ezeket a – hazai kiadványok nehézkes és költséges Angliába juttatásának szinte állandóan visszatérő gondja mellett – jó néhány pontjukon szakmai részletkérdésekben és megoldandó tudományos problémafelvetésekben bővelkedő (válasz) leveleket, a rövid jellemzésükre és néhány általános észrevételre mindazonáltal kísérletet teszek.

Kezdve a két levelezőpartner *személyes kapcsolat*ának a levelezésük utókorra maradt feléből kirajzolódni látszó jellegével és dinamikájával. Amíg a legutolsó magyar nyelvű levelében még afölötti sajnálkozásának ad hangot Patterson, hogy az előző évben nem volt alkalma felkeresni Hunfalvyt, a soron következő, másfél évvel későbbit ellenben már azzal zárja, hogy (a „közös barátaik" üdvözletén túl) Hunfalvy feleségének is üdvözletét küldi: mindez arra utalhat, hogy ekkoriban, tehát legkésőbb az 1880-as évek legelején már feltehetőleg alkalmuk nyílt arra, hogy egymással (akár Angliában,[32] akár Magyarországon, vagy esetleg valamely harmadik országban) összeismerkedjenek. Úgy tűnik továbbá, hogy viszonyuk innentől kezdve mindinkább barátivá, sőt helyenként egyenesen bensőségessé fejlődött, amelyre eklatáns példa Patterson 1883. január 15-i levele, amelyben a mindvégig tárgyilagos hangvételű és a magánéleti dolgairól jellemzően diszkréten hallgató angol filosz nem csupán arról ír, hogy reméli, hogy önmagát is a címzett barátai közé sorolhatja, de – fél évvel annak bekövetkezte után – egyetlen fiúgyermeke tragikus elvesztéséről is röviden megemlékezik.

Patterson kibontakozó személyes szimpátiája mellett a Hunfalvy tudományos munkássága és tudósi attitűdje iránti leplezetlen és fokozódó elismerése is egyre nyilvánvalóbban érződik. A fentebb már hivatkozott, 1882. június 4-i levelében például azt fejtegeti, hogy a magyarokról írott könyve megjelenése óta mennyi új ismeretre tett szert, és hogy azok fényében annak nem egy fejezete miatt kell utólag „szégyenkeznie" – majd közvetlenül ezután jegyzi meg, félreérthetetlen utalásként: „A könyvem írásakor nem volt szerencsém ismerni önt." Másutt (az 1881. május 29-i levelében) arról vall a hozzá hasonlóan kifejezetten erős kritikai érzékkel megáldott levelezőpartnerének, hogy nagyrészt Hunfalvy írásai győzték meg arról, hogy a magyar szerzőknek a magyar történelem *kezdeteiről* írt munkáit erős gyanakvással fogadja. Jól érzékelteti Patterson Hunfalvy értékítélete iránti palástoltalan bizalmát, hogy a legkülönfélébb témák és szerzők kapcsán kéri ki a véleményét. Több levelét pedig azzal az önkritikus fordulattal zárja, hogy miközben hangot ad a tőle kapott értékes felvilágosítások iránti hálájának, egyúttal szabadkozik is amiatt, hogy a neki írandó válaszlevelek révén épp Hunfalvy értékes munkaidejét vesztegeti. De arra is van példa, hogy az általa „legjobban ismert magyar nyelvésznek" nevezi őt (az 1884. február 9-i levelében, holott Budenz Józseffel korábban kezdte el és jó ideig sokkal sűrűbben folytatta a levélváltást). A kezdődő

[32] Hunfalvy például 1874 szeptemberében az orientalisták nemzetközi kongresszusán Londonban tartott előadást, így elvileg már akkor alkalmuk nyílhatott arra, hogy személyesen is megismerjék egymást. Pattersonról mindazonáltal sem a hivatalos jelentésében, sem kéziratban maradt (valószínűleg eleve magánhasználatra szánt) rövid angol nyelvű útirajzában nem tesz említést. Vö. Hunfalvy, 1875, illetve Notes on my staying at London. 1874, Poznámky z cesty do Londýna 12.–18. sept. 1874 ŠAP SAL.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 497 2024. 02. 23. 14:46:54

„ugor–török háborúban" pedig nemcsak a magánlevelezésében ad neki igazat, de a *The Academy* hasábjain is az ő állásfoglalása mellett teszi le a voksát. Egy ízben (az 1883. január 15-i keltezésűben) ráadásul úgy fogalmaz, hogy nincs kétsége afelől, hogy amennyiben a történész Gibbonnak lehetősége lett volna a könyveit olvasni, akkor végül ugyanúgy Hunfalvyval értett volna egyet, mint ahogy vele is történt, amikor az ő érvei hatására változtatta meg saját eredeti meggyőződését. Mindez azonban korántsem jelenti azt, hogy Patterson Hunfalvy kritikátlan „hívéül" szegődött volna, vagy hogy valamiféle elvtelen hízelgéssel próbált volna a bizalmába férkőzni, illetve maradni. Ellenkezőleg, éppen az ad valódi súlyt Patterson gondosan megválogatott elismerő szavainak és a Hunfalvy tudományos teljesítménye iránt valószínűleg *fokozatosan* kibontakozó tiszteletének, hogy számos részletkérdésben és szinte folyamatosan polémiában állt vele. Kettejük (nem lehet elégszer ismételni: sajnos csak „féloldalasan" az utókorra maradt) levelezése azért is nyújt maradandó intellektuális élményt, mert tudománytörténeti szempontból is tanulságos végigkövetni, hogy egy szaktudóssá ugyan nem váló, ám messzemenően művelt, széleskörűen és elfogulatlanul érdeklődő, valamint kétségtelenül tehetséges intellektus miképp próbál a maga jóindulatú, de tekintélyt korlátozottan tisztelő módján folyamatosan „fogást találni" Hunfalvynak a legkülönfélébb publikációiban kifejtett nézetein és tudományos hipotézisein. Annak ellenére, hogy nem ismertek Hunfalvy válaszai, a levelezésük dinamikájából és Patterson viszontválaszaiból jó okkal arra következtethetünk, hogy az utóbbi maga is építő szándékúnak és hasznosnak ítélhette – a többek között a *The Academy* szellemiségét is autentikusan képviselő – Patterson baráti hangvételű kritikáit és (látszólag) provokatív kérdéseit. Patterson értékítéletét márpedig az alapján is megalapozottnak és kifejezetten fejlettnek értékelhetjük, ahogy például az első, már valóban professzionális magyar történésznek tekinthető Marczali Henrik 26 éves korában megjelentetett forráskiadásáról nyilatkozik, vagy amikor ugyanitt (az 1883. június 3-i levelében) arról elmélkedik, hogy mennyivel többre tartja az idők próbáját kiálló tudományos alapműveket, mint a felszínes ismeretterjesztést és lektűrirodalmat. Hogy pedig Hunfalvy maga is egyenrangú szellemi partnerként tekinthetett Pattersonra, arra példa az utóbbi 1885. június 6-i keltezésű levele, amelyben részletes felvilágosítást nyújt az idős magyar tudósnak a kortárs angol nyelvészet (fonológiai és helyesírási reform témájú) aktuális és közelmúltbeli kérdéseiről, sőt, igazítja tapintatosan helyre a kérdező – minden valószínűség szerint – hiányos ismereteiből fakadó tudakozódását. De az is előfordul (az 1884-ben íródott leveleiben), hogy Pattersonnak visszatérően emlékeztetni kell Hunfalvyt a *filológia*terminus eltérő brit és magyar fogalmából fakadó alapvető félreértésre, melynek diszciplináris különbségével pedig – mint azt nem is mulasztja el neki Patterson szóvá tenni – a németországi iskolázottságú Budenz már másfél évtizeddel korábban is tisztában volt. (Jóllehet a félreértés némileg kölcsönös is lehetett, amennyiben az a Hunfalvy által proponált Ábel Jenő tudományos munkásságával is szorosan összekapcsolódott, ahogy arra a levélváltás szövevényes kontextusa utalni látszik). Pattersonnak egy további, szintén többször visszatérő – és a mából visszatekintve is messzemenően tanulságos – kritikai észrevételére alább térek ki részletesebben.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 498 2024. 02. 23. 14:46:54

Ahogy már volt szó róla, Patterson az újbóli kapcsolatfelvételük bő fél évtizede alatt íródó leveleit – az 1879-es kivételével – ugyan egyöntetűen angolul veti papírra, ám tematikájuktól függően számos egyéb (francia, német, román, olasz, görög) vendégszöveggel és -szóval tarkítja azok változatos gondolatmenetét. A kettejük közötti kommunikáció alapnyelvváltásánál jóval lényegesebb azonban a levelezésükben ekkortól, az 1870–1880-as évek fordulójától megmutatkozó markáns tematikai bővülés és nyilvánvaló fókuszváltás. Ez utóbbi bekövetkeztének egyfelől praktikus magyarázatát nyújtja Pattersonnak a küszöbönálló oxfordi Taylor Institute-beli Ilchester-előadása, amelynek nemcsak az előzményeit adja elő bő részletességgel az egyetlen 1879-ben hozzá írt levelében, de ez az egyszerre komoly megtiszteltetésnek és *kihívás*nak számító felkérés nyilvánvalóan arra ösztönzi őt, hogy Hunfalvynak a korábbi, kifejezetten nyelvészeti munkásságán túl az egyre szaporodó történeti-etnológiai tárgyú publikációiban is mind alaposabban elmélyedjen. Azt, hogy Patterson részéről korántsem esetleges, adott szituációhoz kötődő gesztus volt csupán a Hunfalvy ez irányú munkássága iránt megmutatkozó érdeklődés, meggyőzően igazolja, hogy már az egyik korai (1872. május 25-i keltezésű) levelében is felfigyelt levelezőpartnere e tárgykörbe vágó aktivitására, amikor egy rövid sajtóhír nyomán kérte el tőle a témára vonatkozó egyik akadémiai felolvasása szövegét. Mindezek, valamint a soron következő, mind sűrűbbé váló levélváltásuk tartalma fényében megkockáztatható, hogy kettejük kibontakozóban lévő intellektuális barátságának az egyik, ha nem döntő tényezője épp a – szorosan vett nyelvészeten túlmutató – közös érdeklődési körük lehetett: nevezetesen, hogy mindkettőjüket szenvedélyesen foglalkoztatta a magyarság és a magyarországi népek keletkezéstörténete, ez utóbbiak közül pedig különösen a korban sorozatos és heves vitákat kiváltó *román etnogenezis* szövevényes problematikája. Márpedig Hunfalvy nemcsak aktív részese, de – a rövid, mégis paradigmatikus életművet hátrahagyó osztrák történész, Robert Roesler korai halála után[33] – hamarosan az egyik nemzetközi viszonylatban is messzemenően jegyzett résztvevője lett ennek az aktuálpolitikával sűrűn átszőtt tudományos vitafolyamnak. Patterson viszont nemcsak az Ilchester-felolvasásai kiindulópontjaként épített Hunfalvytól a hazai történeti etnológia korai alapművének számító, 1876-ban megjelent *Magyarország ethnographiájá*ra, hanem éveken keresztül kitartóan érdeklődött annak tervbe vett bővített kiadásáról. Ráadásul, miközben e nagy mű – végül el nem készülő – „javított kiadása" mellékszálának is tekinthetően Hunfalvy a szerteágazó tárgykörnek szentelt többtucatnyi (jelentős részben németül közzétett) publikációja révén a román etnogenezis és korai történelem nemzetközi vonatkozásban is (egy időre legalábbis) megkerülhetetlen szaktekintélyévé vált, Pattersont olyan mértékben ragadta magával szintén ez utóbbi tematika, hogy az 1880. október 17-i levelében expressis verbis leszögezi: „be kell vallanom, lenyűgöz ez a románkérdés". Mindezek nyomán válik érthetőbbé Patterson részéről az a számtalan részletkérdést érintő, hosszú levelek sorát eredményező fáradhatatlan kritikai aktivitás, amelynek megválaszolása minden bizonnyal egyszerre nyújtott folyamatos intellektuális kihívást és megtermékenyítő hatású

[33] Roesler munkásságának Hunfalvyra gyakorolt hatásáról és kapcsolatukról lásd Lajtai, 2023.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 499 2024. 02. 23. 14:46:54

motivációt a labirintusszerű kérdéskörbe mindinkább belemélyedő Hunfalvy számára. Patterson élesszemű kritikai észrevételeinek mindazonáltal volt egy, a szakmai kérdésektől részben elválasztható, kifejezetten a tudományos reprezentáció kommunikációs stratégiáját érintő vonzata. Nevezetesen az, hogy több ízben és különböző megvilágításban tálalva próbálta meg arra ösztönözni magyar levelezőpartnerét, hogy amikor utóbbi a nemzetközi piacra dolgozva értekezik, *retorikailag* is próbáljon minél higgadtabb és kellően távolságtartó maradni, mert írásainak jellegzetesen polemikus éle az angolszász befogadóközönségben nyilvánvalóan kontraproduktív hatást válthat ki (amit, mint megjegyzi, önmagán is tapasztalt már annak idején például Roesler munkássága kapcsán). Egy ízben (az 1883. január 15-i levelében) pedig egy praktikus módszertani javaslattal is előállt: a román történészek állításait úgy ajánlja ugyanis ekkor Hunfalvy számára megcáfolni, hogy azok túlzásait lehántva, érveik lecsupaszított *racionális magjáról* tartsa csak érdemesnek vitába bocsátkozni. Másutt (az 1883. június 3-iban) pedig arra hívja fel a figyelmét, hogy a románság Erdélyre vonatkozó történeti jogát az angol olvasó aligha tarthatja egyébnek „tudálékos tréfá"-nál *(a pedantic joke),* amivel vélhetőleg azt kívánta finoman jelezni, hogy Hunfalvy érdemtelenül (azaz: értelmetlenül) sok figyelmet szentel a *történelmi mítoszok tényalapú cáfolatá*nak. Hogy Hunfalvy mennyire tartotta hasznosnak ez utóbbi észrevételeit, afelől – az addigi és későbbi életműve ismeretében – persze komoly kétségeink lehetnek, mindazonáltal Patterson segítő szándékú tanácsainak naivitása sem tűnik retrospektíve kevésbé szembetűnőnek, például amikor – a legutóbb hivatkozott levelében – azt fejtegette: nagyon is tisztában van azzal, hogy „*bizonyos mértékben* a románok Erdélyre formált joga népszerű eszme, mégis azt hiszem, hogy annak jelentőségét könnyű eltúlozni". A leplezetlenül magyarbarát és a hazai közbeszédet és közérzületet alaposan ismerő Patterson persze azt is siet leszögezni, hogy ugyan ő nagyon is érti és megérti Hunfalvy keserűségét, ám írásaival – sugallja kimondatlanul – nem őt, hanem a magyar és térségbeli történelem részleteiben avatatlan nemzetközi olvasóközönséget kell meggyőznie, nem pusztán az érvek racionalitása és az előtárt bizonyítékok kellő hitelessége, hanem azok előadásának célt érni tudó, retorikailag és stilárisan adekvát megformáltsága által is.

Patterson Hunfalvyhoz írt legutolsó (1885. június 6-i), szintén hosszabb lélegzetű levele ellenben újra csak kifejezetten politika- és nemzetiidentitás-semleges tematikát tárgyal, nevezetesen – ahogy fentebb már történt rá utalás – a fonetika és az angol helyesírás megreformálása kapcsán felvetődő problémák megvitatását. Ráadásul az ezt közvetlenül megelőző három rövidebb levele fényében is csak szűken értett nyelvészeti kérdésekről cseréltek egymással eszmét: a fentebb már szintén említett filológiafogalom értelmezése mellett a készülőben lévő angol történeti nagyszótár témája került még terítékre ekkortájt. Természetesen megválaszolhatatlan a kérdés, hogy amennyiben Patterson nem költözött volna Budapestre, akkor az az esetben feltételezhetően folytatódó levelezésük milyen irányba fejlődött volna tovább: mennyire korlátozódott volna nyelvészeti síkra vagy tért volna esetleg ismét vissza az 1879 és 1883 közötti tematikai sokszínűség, és a politikai érzelmekkel sűrűn átszőtt etnikai eredetkérdések és történeti problémák szenvedélyes vitatása? Jóllehet kettejük sokfelé ágazó és számos diszciplína

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 500 2024. 02. 23. 14:46:54

vonatkozásában is tudománytörténeti jelentőségű kérdésköröket feszegető, elmélyült írásbeli eszmecseréje ekkor végérvényesen megszakadt, Hunfalvy gondosságának és hagyatéka szerencsés megőrződésének hála annak legalább a Patterson gondolatait megörökítő fele az utókor számára is hozzáférhető maradt.

*

Az alábbi forráspublikáció szövegközlése betűhív, a helyesírási és szövegformálási sajátosságok (aláhúzások, kis- és nagybetűk, aposztrófok, valamint idézőjelek használata, indexbe tétel, zárójelezések stb.) a szerzőtől származnak. Mivel Patterson gyakorta nincs tekintettel az egybe- és különírási szabályokra, továbbá számos esetben írásjel nélkül fejezi be a mondatait, ezért ezeket, a szövegértés megkönnyítését elősegítendő – a mondatokon belüli központozás kivételével – korrigáltam, illetve *[ ]* jelölést alkalmazva pótoltam.

Források

1.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1871. március 6.

MTA KIK Kt Patterson, Arthur Hunfalvy Pálnak Ms 4753/110

Igen tisztelt Uram!

Ámbár nem volt szerencsém magyarországbani tartozkodásom alatt Kegyeddel találkozni, mégis bátorkodom Kegyedtől kérni „Utazás Est- és Finnlandban, Norvégiában és Svédországban" czimü könyvnek egy példányát.[34] Bizonyos mértékig egy Dr Eckardt nevü német[35] ébresztette az angol olvasó publikum érdekét a balti tartományok iránt,[36] de természetesen csak ezen tartományok német lakói iránt. Azt hiszem hogy az angol irodalmi lapok örvendest fogadnék tőlem tudomást Kegyed becses könyvéről, melyből már olvastam kivonatokat a „Reform" feuilletonjeiben.[37] A tárgy nálunk egészen uj;

[34] Hunfalvy, 1871.
[35] Julius von Eckardt (1836–1908) baltikumi német diplomata és történész.
[36] Patterson szemérmesen hallgat róla, ám épp ő recenzeálta Eckardt szóban forgó munkáját. Vö. Patterson, 1871.
[37] *Feuilleton* – újságtárca, rovat (fr.). Hunfalvy említett könyvéből a *Reform* 1871. január 22. és 23. (22. és 23.) számainak tárcarovatában jelent meg egy részlet *Pétervárott* címmel.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 501 2024. 02. 23. 14:46:55

köztünk kevés ember látta Esthoniát, senki magyar szemüvegen által. Mindamellett igen drága a magyar könyv és nekem kell saját tanulmányomért sok ilyen magyar könyvet szerezni, milyent nem lehet közvetlenül használni. Azért bátorkodom Kegyedtől kérni egy példányát.

Méltóztassék az én kissé szemtelen de nem egészen oknélküli kérésemet teljesíteni, és hinni hogy mindig maradok

őszinte tisztelője

márczius 6ikán. '871.
15 Dorchester Place
Blandford Square
London. N. W.

Arthur J. Patterson

2.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1871. március 5.

MTA KIK Kt Patterson, Arthur Hunfalvy Pálnak Ms 4753/109

Tisztelt Uram!

Nagyon örömest kaptam az „Utazás"-nak első kötetjét,[38] és most várakozom minden nap a másodikra. Egy kicsit késeltem *[késlekedtem]* háladatom kifejezésével mert akartam várni a herceg válaszára. Már érkezett és egészen kedvező. Ugy ír:

„Je suis heureux de pouvoir contribuer à la publication du Dictionnaire Vogoule de Monsieur Hunfalvy[39] en lui accordant l'autorization de faire tout usage qu'il jugera à propos de l'Évangile publié par moi à Londres du dialecte du Konda.[40] J'attends avec impatience la publication de cet ouvrage; car je me suis moi-même un peu de cet intéressant dialecte. Grâce à cet évangile j'ai pu me former, pour mon usage particulier, un essai de grammaire et un petit vocabulaire, mais l'ouvrage de Monsieur Hunfalvy qui a étudié les langues ouraliques d'une manière si approfondie ne peut manquer d'ajouter beaucoup à la connaissance très-superficielle que je possède de la grammaire vogoule."

[38] Hunfalvy, 1871.
[39] Vö. Hunfalvy, 1872a, 127–194.
[40] Testamentum, 1868.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 502 2024. 02. 23. 14:46:55

Igy a herceg.[41] Egyébiránt várok várva az Utazás második kötetjére, mert nem lehet kritikát irni csak egyikéről.[42]

És maradok
15 Dorchester Place
London N. W.
Marcius, 5ikén '871

őszinte tisztelője
Arthur J. Patterson

3.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1872. május 25.

MTA KIK Kt Patterson, Arthur Hunfalvy Pálnak Ms 4753/111

15 Dorchester Place
London N. W.
May 25th 1872

My dear Sir,

I just write you a hasty line to say that your book "Kondai Vogul Nyelv"[43] has come safe to hand but I am rather surprised to find on it written in your hand apparently

T. cz. A Patterson úrnak
Hunfalvy Pál

which (with your permission) seems strange if the book as I understood from your last letter is to be presented to Prince Lucian Bonaparte.[44] I hope therefore you will not take it amiss that I await your further instructions – which can reach me in eight days' time if you write by return of post – before I forward it to the Prince. Perhaps you would wish to scratch the writing in question out with a penknife. I observe that something – at any rate "London" – had been written with a pencil & then erased.

I have besides a favour to ask for myself. I see by the "Reform" that you have read a paper before the Hungn Academy[45] on Roessler's Romänische Studien.[46] As I am much

[41] Louis Lucien Bonaparte (1813–1891) I. Bonaparte Napóleon főleg nyelvészeti munkássága révén elhíresült unokaöccse.
[42] Hunfalvy könyvének második kötete is minden bizonnyal eljutott végül Pattersonhoz, akinek a recenziója a *The Academy* következő évi legelső számában jelent meg. Vö. Patterson, 1872.
[43] Hunfalvy, 1872a.
[44] Vö. 41. jegyzet.
[45] A *Reform* című napilap 1872. április 24-i (111.) számáról van szó.
[46] Robert Eduard Roesler (1836–1874) morvaországi születésű osztrák történész. Az alábbi munkájáról van szó: Roesler, 1871.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 503 2024. 02. 23. 14:46:55

interested in the subject of that book[47] I should be glad to know your opinion of it. Could you kindly send me a copy of your paper?
Hoping to hear shortly from you I remain

yours truly
Arthur J. Patterson

P. S. Excuse my writing in English, but I wanted to be quite sure that I said what I had to say.

4.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1872. június 3.

ŠAP SAL

15 Dorchester Place
London N. W.
June. 3.rd 1872

My dear Sir,

I have this morning received your letter dated May 31st, and it very greatly increases my perplexities. In your previous letter dated April 26th you wrote to me to say that you had sent a copy of "Kondai Vogul Nyelv"[48] "Ráth könyváros[49] által", whereas in your last you write "Sajnálom hogy a posta nem felelt meg hivatásának". You also say that you sent two copies and each copy divided into three parts. Now the copy which I have received with my name in the cover in your own handwriting did not come by post and is not divided into three parts. It was sent by Ráth to Trübner[50] and Co. Paternoster Row & so came into my hands.

This statement of facts may throw light on the subject as it seems to me you are under some misapprehension with respect to it. As, however, it appears that you have kindly presented me with a copy of your book (it contains X+194+214 pages)*[.]* I hereby returns my very best thanks.

---

[47] A szóban forgó munkáról pár hónappal korábban jelent meg neves szerző tollából recenzió a *The Academy*-ben, ami (szintén) hozzájárulhatott Patterson érdeklődésének felkeltéséhez Hunfalvy vonatkozó véleménye iránt. Vö. Leskien, 1872.

[48] Hunfalvy, 1872a.

[49] Ráth Mór (1829–1903) pesti könyvkereskedő és -kiadó.

[50] Nicholas/Nikolaus Trübner (1817–1884) német származású neves londoni könyvkiadó, -kereskedő és nyelvész, akivel 1851-től lépett partnerségre – a Patterson Hunfalvyhoz írott 1883. június 3-i levelében szintén említett – David Nutt (1810–1863). Vö. Armbrust, 1991.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 504 2024. 02. 23. 14:46:55

I have also to thank you for the feuilletons of the Pesti Napló containing your criticism on Roesler *[.]*[51] Am I to understand that you do not agree with his theory that the Bulgarians are Ugrians?

Hoping soon to hear from you with respect to Prince Lucian's[52] copy I remain

very truly yours
Arthur J. Patterson

5.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1879. március 8.

ŠAP SAL

156 St Paul's Road
London. N.
március 8^ikán.^ '879.

Tisztelt Uram!

Igazán nagy szerencse rám nézve Önnek levele eljövete. Mikor Önhöz expédiáltam az »Academy« számát,[53] volt szándékom levelet is írni; de legjobb időmben szörnyen rosz levelező voltam s több honap óta oly ideges vagyok hogy az élet nekem lett teherré. Levéliráshoz is kezdettem, de oly sok volt írnivalóm hogy szinte megakadtam az írásban. A dolog miről kérdez az Ön levele tulajdonképen így all.

Régi időben olvastam már Roesler »Romanische Studien«-jeit[54] – akkor Önhöz is levelet írtam róla[55] – s minap nagy érdekkel belemerültem Jung »Römer und Romanen«-jében,[56] Ön czikkeiben az oláhokról a Berichtékben[57] s a »Magyarország Ethnographiájá«-ban,[58] mikor jó barátaim egyike avval meglepett hogy az oxfordi »Taylor Institution« kurátorjai az ő ajánlata folytán akartak megkínálni az »Ilchester Lecturer«-séggel. Tetszik tudni hogy a »Taylor Institution« arra van alapítva hogy mozdulja elő az ugy neve-

[51] Hunfalvy, 1872b.
[52] Vö. 41. jegyzet.
[53] A *The Academy* 1879. február 22-i számáról van szó, amelyben Patterson a Hunfalvy által szerkesztett, alapvetően tudománydiplomáciai indíttatású és kifejezetten nemzetközi piacra szánt *Literarische Berichte aus Ungarn* című (1877–1880) évnegyedes folyóirat első két évfolyamát recenzeálta. Vö. Patterson, 1879, illetve Hunfalvy, 1877b.
[54] Roesler, 1871.
[55] A szóban forgó levél (és lelőhelye) ismeretlen, hacsak nem az 1872. június 3-i keltezésű, Hunfalvynak küldött levelére utal Patterson. Vö. e lap tetején.
[56] Julius Jung (1851–1910) osztrák történész. A hivatkozott munkáját lásd Jung, 1877.
[57] Vö. Hunfalvy, 1877a; 1878.
[58] Hunfalvy, 1876, 477–514.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 505 2024. 02. 23. 14:46:55

zett ujabbkori nyelveknek ismereteit. Azután egy bizonyos Lord Ilchester[59] hozzá adott egy kis fundátiót hogy mozdulják elő a szlávok ismeretét is. Most láthat Ön hogy a szlávság a dolog essentiájához tartozik.

Minthogy in slavicis ismeretségeim igen felületesek, először akartam a kinálást el nem fogadni, barátaim azomban ostromoltak az érvvel hogy a vakok között legalább félszemű vagyok. Akkor kerestem alkalmas tárgyat s az eszembe jött a mit Ön írt a »Magyarország Ethnographiájá«-ban, tudni illik, hogy a magyar királyság, illetőleg a magyar állam, szinte római-szlovén földbe gyökeredzett.

Minthogy mindazon historia csak az utolsó hetekben történt, nem csak hogy az Értekezésem még nincs nyomtatva, hanem írva sincs.[60] Mikor ki lesz adva, szerencsém lesz Önhöz példát elküldeni. Reménylem kapni azonközben mind magyar mind szláv barátaimtól figyelmeztetéseket.

Sokféle kérdésem van mind ezen tárgyról mind az »Ethnographiá«-ra nézve. Hogy lehet bizonyitani hogy a Duna balpartján az Árpádkori szlávok szlovének voltak épen mint a jobb partján? [Nekem még nem sikerült itten Londonban találni Dudik[61] »Mährens allgemeine Geschichte«-jére,[62] mely könyv, ugy latszik, ezen kérdésről a legalkalmasb.] Hitelesek-e a byzantinus irók, a hol beszélnek régi történetekről, mint p. o. Porphyrogenitus[63] a horvátok beköltöztetéséről? mint p. o. Leo Grammaticus[64] (lapok 171, 172) a ki 1000 körül ír a 836-ban történtekről? Azt sem értem egészen jól mit jelentnek az »Ethnographiá«-ban a typographicus külömbségek? Áll-e az, a mit Thomsen Vilmos[65] állít, hogy csak turkoktól vehetik az »orosz« szót a magyarok?

De most elég hozzá. Ha mindazt elmondom, amit mondani valóm, az »Ethnographiá«-ról stbről, soha elutazik ez a levél. De másról mégis egy szó. Az »Academy«-ben csak a hét első Berichte számjáról beszéltem,[66] mert csak a hét elsőt kaptam s pedig két példányban! Verbum sapienti.[67]

---

[59] William Thomas Horner Fox-Strangways (1795–1865) Ilchester 4. grófja, angol politikus, diplomata és műgyűjtő.

[60] A korabeli tudósítások szerint a Taylor Institution kurátorai döntése értelmében 1879 októberére tűzték ki Patterson Ilchester-előadását „The Early Relations between the Slavs and the Hungarian Kingdom" címmel. Vö. *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art* (No. 354.) Febr. 15, 1879, 142; *Oxford University Calendar,* ed. William H. Turner, Oxford and London, James Parker and Co., 1880, 43; *The University Magazine. A Literary and Philosophic Review* (Vol. 4.) Nov., 1879, 629. A végül három alkalmat felölelő előadás-sorozatra 1879. október 23-, 25- és 28-án délután kettőtől került sor. Vö. *Oxford & Cambridge Undergraduate's Journal* (No. 294) October 23, 1879, 30, 34. A neves összehasonlító nyelvész és korai asszirológus, Archibald Henry Sayce tömör beszámolója szerint Patterson „három érdekes előadást tartott", amelyek kapcsán arra hívta fel a figyelmet, hogy Magyarország „korai történelme tele van útmutatással az aktuális ausztriai politikai mozgalmakat tanulmányozók számára". Sayce, 1879, 392.

[61] Beda František Dudík (1815–1890) cseh-morva történész.

[62] Dudík, 1860–89.

[63] VII. (Bíborbanszületett) Kónsztantinosz bizánci császár (908–959).

[64] León Grammatikosz ismeretlen kilétű 10. századi bizánci történetíró.

[65] Vilhelm Thomsen (1842–1927) dán nyelvész.

[66] Vö. 53. jegyzet.

[67] *Verbum sapienti (sat est).* – Az okos ember egy szóból is ért (lat.).

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 506 2024. 02. 23. 14:46:55

Nagyon sajnálom hogy nem volt időm tavaly Önt meglátogatni. Reménylem hogy jóbb szerencsém lesz idén. Azonközben maradok, tisztelt Uram,

öszinte tisztelője
Arthur J. Patterson

6.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1880. október 17.

ŠAP SAL

Savile Club
15 Savile Row
London W.
17th October 1880

My dear Mr. Hunfalvy,

It is with great pleasure that I have received a copy of your étude on the peuple roumain.[68] Allow me to show my gratitude by a little friendly criticism.

To begin with, it is one thing to refute the fables of Rouman patriots and another thing to prove that there were no Roumans north of the Danube before – or but a little before – we find them mentioned in the Transylvanian Urkunden which is what Rösler[69] set himself to prove.

Now your list of words from the Latin is very good for the purpose of proving that the Latin was modified into Rouman in one single area, but a sceptical reader might suggest that it did not exclude the hypothesis that this area extended continuously – however sparse may have been the Romanized population – from the northern limits of Trajan's[70] conquest to Mount Pindus.

There are two points to which you do not refer in your étude: 1°. the Istrian Roumans and their language 2°. the affinity between the Rouman and the Romansch-Ladin-Friaul language. This affinity is asserted by Jung,[71] and might perhaps throw light on a similar modification of Latin all along the course of the Danube, the language of the Eastern half of this region being afterwards affected by Slav intermixture. But does any special affinity exist?

[68] Valószínűleg az alábbi publikációról van szó: Hunfalvy, 1880a.
[69] Vö. 46. jegyzet.
[70] Traianus római császár (98–117), a dákok legyőzője és Dacia provincia megszervezője.
[71] Vö. 56. jegyzet.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 507 2024. 02. 23. 14:46:55

I do not think that the Greek words you adduce would prove that the language was not developed in Dacia. What do we know positively about the influence of Greek in Dacia? Then as to the Slavonic influence I presume that it would be the same both on Mt Pindus and in Transylvania.

Were the Slavs of Transylvania Bulgarians? Were they Slovenes? Was there a great difference between the Bulgarians and the Slovenes in point of language? Can Miklosich[72] answer these questions? Is his authority so unquestionable? I see that Pić[73] questions it.

With regard to the Bulgarian possession of or dominion over Transylvania Pić gives as proofs 1° (S. 73) that the Bulgarians, as allies of the Franks, were to fall upon the Moravian Kingdom from the East 2° (S. 73) that the Bulgarians were not to furnish salt to the Moravians, which proves – according to Pić – that the Bulgarians must have been in possession of the salt mines of Transylvania, or at any rate of those of Okna Rimnik.[74] [In Magyarország Ethnographiaja[75] l. 193. you say that must have been sea salt, but you adduce no arguments on the point because I suppose you were satisfied with what you had said (ll. 171–173) about the nonexistence of Bulgaria on the Tisza.]

3° (S. 75) That this is not to be supposed that at the end of the 9th century 200,000 square kilometres in Central Europe remained without a master.

4° (SS. 76–79) Constantin Porphyrogenitus says that the "Turks" when they dwelt in Pannonia had the Bulgarians for their neighbours on the east *(πρὸς τὸ ἀνατολικον μέρος)*[76]*[.]*

What do you think of Pić's book?[77] Its great weakness seems to me to be that he never grapples with the philological argument. He seems to assume that the differences between the Macedo-Rouman and the Daco-Rouman languages or dialects are so great that they may be supposed not to have spread from a common centre. Some of his arguments are, however, plausible if not exactly convincing. For instance, he opposes to the complete silence about Rouman-speaking people in Dacia the equally complete silence about Rouman-speaking people in Moesia (SS. 112, 113). And again the enumeration of Rouman families made in the Serbian Urkunden (SS. 56–59). Have you anywhere criticized Pić's book?

Your observations about the reciprocal relations of the Hungarian and Rouman languages do not perhaps prove more than the exceedingly illiterate and primitive character of the Roumans up to the 13th or 14th centuries or even much later.

With regard to the Hungarian language, is it not true that it was formed in Pannonia? and spread thence over the rest of Hungary and Transylvania? I speak subject to correction, but this seems to me to be indicated by the very light amount of dialectical variation of the language. For instance, do not the Slavonic words in Hungarian all belong

---

[72] Franz Miklosich/Franc Miklošič (1813–1891) szlovén származású összehasonlító szlavista nyelvész, akivel Hunfalvy – hagyatékának tanúsága szerint – számos levelet váltott.

[73] Josef Ladislav Píč (1847–1911) cseh történész és régész.

[74] Ma: Ocnele Mari és Râmnicu Vâlcea (RO).

[75] Hunfalvy, 1876.

[76] *Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος* – a keleti oldalon (gör.).

[77] Píč, 1880.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 508 2024. 02. 23. 14:46:55

to one Slavonic language? that is, excluding words only locally used? Now can it be proved that the Slavs in Transylvania spoke the same language as those in Pannonia? If then the Hungarian language is not affected by the Slavonic spoken by the Slavs of Transylvania why should it have been influenced by the Rouman language? supposing the Rouman language to have been spoken there in the days of Árpád[78] and of St. Stephen.[79]

I ought perhaps to apologize for writing a letter studded all over with notes of interrogation. But I wish to indicate what seem to me the lacunæ which it would be desirable (if possible) to fill up in this strange chapter of European history. And I must own that I am fascinated by this Rouman question. No one that I have read seems to lay sufficient stress upon the most interesting feature of the case – i.e. that it is just the Roumans, the representatives of the civilized masters of the world, speaking a language which is after all only modified Latin, that are found to be the lowest in civilization of all the inhabitants of the Balkan peninsula.

If you have a spare moment and nothing better to do let me have a line to say how you are and what is doing in the Ethnography of Hungary. You told me last winter that you intended to bring out a new edition of the "Ethnography"[80] with the anthropological bits taken out. When is it coming out?

Please present my compliments to Madame Hunfalvy and remember me to our common friends at Budapest, not forgetting yourself that I am

ever very truly your's
Arthur J. Patterson.

7.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1881. május 29.

ŠAP SAL

27 Bartholomew Road
London N. W.
29th May 1881

My dear Sir,

I ought to have written before this to thank you for the paper on the Kun-Codex[81] which you kindly sent me. I waited however till I had read it twice over and have been hitherto hindered in so doing.

[78] Árpád magyar fejedelem (?895 – ?907).
[79] I. (Szent) István államalapító magyar király (1000–1038).
[80] Hunfalvy, 1876.
[81] Hunfalvy, 1881a.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 509 2024. 02. 23. 14:46:55

Before, however, I go any further I may as well mention that I wrote an article on the economical or financial differences between Hungary and Austria based on your brother's article in the April number of the Ungarische Revue.[82] I sent the number of the Pall Mall Gazette [18th May] in which my article[83] appeared to Dr. Hunfalvy János,[84] and hope that he received it.

I am very much obliged to you for the Ungarische Revue. The only drawback is that it comes so irregularly. The number for February has not come at all. The numbers for March and April came within a day or two of each other; the May number I have not as yet received.

What troubles me the more in the matter is that I do not know to whom I should complain for Arany László[85] says that I have a right to complain if I do not get them. Is it the correct thing to write to Brockhaus?[86] That is the first question and the second is would it do any good to do so?

Thinking that I would try another way of getting periodicals from Hungary I abonnirte[87] myself through London bookseller for the Budapest Szemle. He sent me the numbers for January, February and March, and then stuck fast! He says that he has written in "severe" terms to the people abroad, but at any rate I do not get any my Hungarian magazines.

In this six monthlies (3 Ung. Revue & 3 Bp Szemle) I find no mention of a book by Ormos Zsigmond[88] Arpadkori muvelődésünk története.[89] Is it reliable? You know – and in a great measure it is your own works that have inspired me with the feeling – I have a great suspicion of all books written by Hungarians about their own earliest history. If it is good, I should be glad if you would tell me so. I have lying before me a cutting out of a Hungarian newspaper (I think Pesti Napló) which says of Ormós Zsigmond that he "rég kivivta magát az egri nevet".[90]

---

[82] A Hunfalvy Pál által (1883-tól Heinrich Gusztávval együtt) szerkesztett *Ungarische Revue* (1881–1891/1895) című folyóirat lényegében a szintén általa szerkesztett *Literarische Berichte aus Ungarn* című periodika folytatása volt azzal a különbséggel, hogy évente sűrűbben (az első évfolyamot leszámítva tíz alkalommal) jelent meg és társadalmi kérdéseket is tárgyalt. Vö. 53. jegyzet, illetve Hunfalvy J., 1881.

[83] Patterson, 1881.

[84] Hunfalvy János (1820–1888) földrajztudós és egyetemi tanár, Hunfalvy Pál öccse.

[85] Arany László (1844–1898) Arany János fia, költő, ügyvéd. Említésére magyarázat, hogy egyúttal az *Ungarische Revue* 1881. évi első négy számát kiadó Franklin Társulat igazgatósági tagja is volt.

[86] A Friedrich Arnold Brockhaus (1772–1823) alapította, később lipcsei székhelyű neves németországi könyvkiadó társaság, amely 1881 májusától kapcsolódott be bizományosként az *Ungarische Revue* kiadásába.

[87] *Abonnierte* – előfizettem (fr.–ném.).

[88] Ormós Zsigmond (1813–1894) politikus, műgyűjtő és művészettörténész.

[89] Ormós, 1881.

[90] A Patterson idézte szófordulat („rég kivivta magá*nak* az egri nevet") az *Ellenőr* 1881. március 7-i esti (118.) lapszámában névtelenül közölt rövid könyvismertetőből származik.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 510 2024. 02. 23. 14:46:55

I have seen somewhere that you have lately read (or written) a paper on the Rouman question.[91] Also on the origins of the Székels.[92] If you would be so good I should like to see one or both of them. I see you are thus building up what will be in fact an enlarged edition of your Ethnographia.

Allow me now to pass on to one or two observations on your last treatise.[93]

a)

lap. 12. gich öv, jih-ov = egy-ház

I mentioned in one of my lectures at Oxford the derivation of egyház, and at the end of the lecture the Professor of AngloSaxon asked me whether the word was applied to the building or to the institution or (like the English word, church) to both. I suppose that I was right in answering that egyház is used in both senses, both as building and institution, [By the bye someone I believe suggested that egyház is derived from ecclesia!] but what shall I tell Professor Earle[94] about the Kun word?

---

b) 16. It is I suppose a proof of my imperfect knowledge in Hungarian that I was staggered by the nem in the sentence Nincs kétség tehát hogy ... kunok vagy palóczok nem volnának ... a mai palóczok elődjei.

In translating that sentence into English I take it that the nem would have to be dropped.

---

c) lap.

17. sajtóhiba bajárta h. o. bejárta

d)

17 There must be some mistake in the note about the versts as you say egy arab mf. 5637 angol láb tehát 5/8 orosz verszt (1 verszt = 3500 angol láb) which makes one verst less than 5/8 of itself!

---

e) 17 Is not Tamar (2ik sor felülről) a mispoint for Taman (v. ő. 21ik lap 6ik sor alulról)

---

f) 23 26 27} Who were the Alans that dwelt in Alania? Were they the same people as the Alans of Attila?![95] Were they Aryans? or Turks? or a Caucasian people neither Aryans nor Turkish?

---

h) 45. 11ik sor alulról substantin h. o. substantiv

g) lap 38. But the most interesting point is the following. You write

---

[91] Hunfalvy 1881 első hónapjaiban nem tartott román témájú előadást és ilyen vonatkozású önálló publikációja sem jelent meg. Recenzeált viszont egy a tárgykörben megjelent munkát, amelyre utal talán Patterson megjegyzése. Vö. Hunfalvy, 1881b.

[92] Vö. Hunfalvy, 1880b.

[93] Hunfalvy, 1881a.

[94] John Earle (1824–1903) oxfordi nyelvészprofesszor, az angolszász nyelv specialistája.

[95] Attila hun uralkodó (434/444–453).

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 511 2024. 02. 23. 14:46:55

De oly nagynak nézik vala ez amalgamát a byzantinus irók (Bölcs Leo, Constantinus), hogy e miatt turkoknak nevezék a magyarokat.

Am I to understand that the Byzantine writers expressly, or even indirectly, assert that the union of the Kabars was the reason why they, the Byzantine writers, called the Hungarians Turks? I can hardly think that to be your meaning. If it is, it is something new to me and I should like to have references. Or is it rather an inference from the fact that the Byzantine writers called the Hungarians Turks? If so, it seems to me to be too precise an inference from too vague a premise. I do not remember any passage in any Byzantine writer which connects the adhesion of the Kabars with the designation "Turk" as applied to the Hungarians or to any other people.

Besides is it so certain that the Khazars were Turks? or if the Khazars were for the greater part Turks still the Kabars might, as a minority, be non-Turk.

As another Oxford Professor pointed out to me it is very unsafe to attach too much weight to what Constantine Born in the Purple[96] wrote for the purpose of defining the amount of difference between the languages of the "Turks" (Magyars) and of the Kabars. Constantine wrote according to the testimony of interpreters who were certainly unscientific and probably often careless observers and witnesses.

As the Magyars came to Atel Kuzu from the east, it seems to me that they may easily have learnt Turkish from others than the Khazars. Do the early Turkish words in Hungarian throw any light on the point? Teve I understand as the camel is found in South Russia &ct. but where was the lion who gave oroszlán to the Hungarian language? Can any reason be given why the badger has not an Ugrian name? as a reason is given [Ethnographia lap 263] why the word for sea is not Ugrian but Turkish.

Pardon my taking up your time with these roughhewn hints. They will at least testify to the interest to which I have read your treatise. I hope that you will go on to clear the many obscure points in Hungarian history.

Please remember me to my friends in Budapest *[.]* I see by the papers that you are going to Berlin this summer.[97] Would that you were coming nearer London! With best wishes for your health and welfare

yours truly
Arthur J. Patterson

[96] Vö. 63. jegyzet.

[97] Patterson az 1881. szeptember 12–15. között Berlinben rendezett nemzetközi orientalista kongresszusra utal, amelyen Hunfalvy Pál a Magyar Tudományos Akadémia képviseletében vett részt előadóként. Vö. *Akadémiai Értesítő* 15. (1881) 4. sz. 119. Vö. *V. Ostasiatische Section,* In: *Verhandlungen des fünften Internationalen Orientalisten-Congresses gehalten zu Berlin im September 1881,* I, *Bericht über die Verhandlungen,* A. Asher & Co. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1881, 102–103; Hunfalvy, 1882a.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 512 2024. 02. 23. 14:46:55

8.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1882. június 4.

MTA KIK Kt Patterson, Arthur Hunfalvy Pálnak Ms 4753/112

27 Bartholomew Road
London N. W.
4th June 1882

Dear Mr Hunfalvy,

It is a sad thing, but when one does not do nowadays what one has to do at once, one is apt to forget it entirely. I ought long ago to have written to you to say that I had forwarded to you a copy of a book that has been recently published here – Elton's[98] Origins of English History.[99] I did so – partly in the hope that you would consider it a small token of my respectful friendship and of my sense of how much I have learnt from you; partly because I should like to have your opinion on Mr Elton's theories as to certain peculiar rules of inheritance being evidence of the continuance of the præ-Aryan inhabitants of Britain. Mr Elton is a barrister who devoted himself to the law of zeal property (immeubles)[100] and has written on the "Tenures of Kent".[101] He supposes that there are traces of two præ-Aryan populations in Britain – one akin to the Iberians, the other to the Anaryan populations of Northeastern Europe. To the last he attributes the origin of what is known in English law as "borough English", namely, the right of the youngest son to the house of his father. In the index you will find references to Hungary,[102] where some things are noticed which I had never heard of. But I was once told that in the county of Zemplin there is or not long ago there was a village in which the bíró went out every spring and distributed the arable land anew among the villagers.

I am thinking of having parts of my book printed on flyleaves with large margins for corrections by my Hungarian friends, if they would only take the slight trouble of jotting down in the margin their corrections of my errors and indications where amplification is required. When my book was published more than twelve years ago,[103] it received so far as I am aware very little notice either private or public from Hungarian friends. Since then I have learnt so much more about Hungary that several chapters make me ashamed

[98] Charles Isaac Elton (1839–1900) angol jogász és amatőr történész.
[99] Elton, 1882.
[100] *Immeuble* – ingatlan (fr.).
[101] Elton, 1867.
[102] Vö. Elton, 1882, 186, 218.
[103] Patterson, 1869.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 513 2024. 02. 23. 14:46:55

of having written them. At the time of writing my book I had not the advantage of your acquaintance.

I have just read your article in the April number of Ungarische Revue.[104] It is very sad that people should be animated by feelings so mesquin[105] as are the German professors of whom you speak. The fact is I suppose that the life of a German professor is not wholesome and by this time his liver is affected. Since Germany has come out of the clouds the professor has not so much importance as in the more peaceful days before '48 and since the payment of the milliards his salary does not reach so far. However, the Hungarians are not the only objects of his aversion. You have companions in the "Semites" and the "Welsh" and, may I not say it? in the Russians.

With best wishes and compliments to Madame Hunfalvy[106] to yourself and to your brother[107]

I remain
truly yours
Arthur J. Patterson

9.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1883. január 15.

ŠAP SAL

27 Bartholomew Road
London N. W.
15th January 1883

My dear Sir,

Allow me to congratulate you most sincerely on the distinction accorded you by your Government.[108] I am sure that is only the outward and visible sign of the esteem in which you are held by many friends, amongst whom I hope you will allow me to rank myself.

At the same time allow me to congratulate you on having finished your book on The Roumans.[109] I have read it with great interest and am glad to find several lacunæ in your

[104] Vö. Hunfalvy, 1882b.
[105] *Mesquin* – kicsinyes (fr.).
[106] Születési nevén: Röck Karolina (1824–1907).
[107] Vö. 84. jegyzet.
[108] Patterson gratulációja minden valószínűség szerint annak szól, hogy az előző év végén Hunfalvyt „a tudomány, közoktatás és a közügyek terén szerzett érdemei elismeréseül" az uralkodó miniszteri előterjesztésre *királyi tanácso*si címmel jutalmazta. Vö. *Budapesti Közlöny. Hivatalos Lap,* 1882. december 28. (296. sz.) 2. A hírről a *Fővárosi Lapok* és a *Nemzet* című napilapok is beszámoltak.
[109] Hunfalvy, 1883a.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 514 2024. 02. 23. 14:46:55

previous utterances on the subject filled up – notably that about the ecclesiastical position of the Roumans in Transylvania under the "national princes".

The historical part of the book is more interesting and more complete than the philological. This you doubtless intended in consideration of the readers you had in view. The lists of Greek and Albanian words common to both Rouman dialects might perhaps have been extended.

At the same time you will perhaps not be angry when I observe that we here at this distance cannot always sympathize with the bitterness or say severity with which you occasionally speak of the advocates of the "Rouman theory". I was brought up in Wales, and when I was a boy heard from respectably educated people and read in books – and considerably more than half believed – quite as absurd nonsense about Welsh history as any parts of the Rouman theory. Even at the present day you meet people in "society" who believe that the English are the children of Israel or at any rate consider it a fairly discutable question. Others again would make out that the English are the "Ancient Britons" (which is one sense true) or that they are a Celtic tribe who once lived in Prussia.

I do not know whether you see the Academy or not. I therefore sent you a copy of the number containing my notice of Mr Ignác Singer's "Simplified" Grammar of the Hungarian Language.[110] Will you kindly let me know your opinion without any ceremony of the justice of my strictures? If I am wrong, I should consider it a favour to be told so, still more so to have my errors pointed out. Have you seen Singer's book? Do you know him?

With best wishes and my best respects to by the truth or falsehood of the "Rouman theory".

Then again one might object to some of your remarks, or rather to the tone of some of them, about Gibbon.[111] Gibbon lived a long time ago and had not the advantage of reading your books or Roesler's.[112] If he had had that advantage, I am sure that he would have been converted, as I have been, to your views. I must say that when I first read Roesler's book I was staggered but not convinced, and I was chiefly struck by the particularly nasty spirit it displayed.

There is besides an observation which I should like to be allowed to make, though I have perhaps made it before. It applies to your last book and also to Roesler's, but as die Rumänen und Ihre Ansprüche[113] is a longer book than Romänische Studien[114] I feel the force of the observation more in reading your book than in reading his. It is that the absurdities and different versions of the "Rouman theory" are refuted together and, as if the absurdities of the Chronica Hurului[115] disproved the "Rouman theory". What

[110] Singer, 1882. Vö. Patterson, 1882.
[111] Edward Gibbon (1737–1794) angol történész.
[112] Roesler, 1871.
[113] Hunfalvy, 1883a.
[114] Vö. 112. jegyzet.
[115] Huru krónikája: az 1850-es években felbukkant, először a kor prominens moldvai polihisztorának és politikusának számító Gheorghe Asachi által kiadott, állítólag a 15. században íródott krónika, amely Dacia provincia 3. századi kiürítése után a római civilizáció és politikai intézmények *moldvai* tovább

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 515 2024. 02. 23. 14:46:55

I should like to see done is to have the "Rouman theory" pruned of all its extravagances and put into its most reasonable and plausible form and then refuted.

The space at my disposal in the Academy did not enable me to do you full justice nor to relieve my mind of what I had to say on the subject. Allow me to touch on one point here. I must say that I have never understood the final sentence in Roesler's (S. 145) III "Im Reiche der Romäer... Römerreiches waren".[116] In like manner I do not understand entirely the force of your paragraph (SS. 76, 77) about the names of the Roumans. I have never been able to see any difficulty in the matter. The wonder would be if they were known by other names than they are. After the edict of Caracalla[117] all the subjects of the Roman Empire were Romans, and in Europe at any rate they called themselves so. In like manner the Teutonic Barbarians called the subjects of the Roman Empire "Welsh" (in divers versions of the same word). Thus the English invaders of the Isle of Britain called the provincials of the southern part of the Island – i.e. the part conquered by the Romans – "Welsh" even though these provincials did not exclusively, perhaps not generally, speak any kind of Latin. But the English never gave the name of "Welsh" to the unconquered natives of Northern Britain or of Ireland, although these natives must have been to a great extent the same in race and speech as those provincials. I do not know whether the Slavs like the Teutons gave that name to the neo-Latin peoples out of their own language or whether they learned the use of the word from their Teuton brethren. I imagine the latter to have been the case. But the Greeks must surely have learned the word from the Bulgarians.

You observe (S. 99) that Píč (S. 115)[118] takes a "Gerichtstag"[119] for a "legislatorischer Landtag"[120] but on referring to Píč loc. cit. I cannot find that to be the case.

In the notice of your book that I have written for the Academy[121] I have expressed my regret that you have not given more room to the Greek and Albanian words in Daco-Rouman. I would here further observe that in the list of Latin words used with a change of signification it would be as well to distinguish those words which exhibit the same change of signification in the Rouman as in the other Neolatin languages. For instance,

élését bizonyította, ám már a maga korában heves tudományos vitát gerjesztett, és az 1880-as évekre egyértelműen hamisítványnak bizonyult. Vö. Pumnul, 1862; Hunfalvy, 1867, 223–225; Hunfalvy, 1883a, 290–294; Boia, 2001, 47–49.

[116] A teljes mondat így hangzik: „Im Reiche der Romäer haben die Romänen die Zeit die wir das Mittelalter zu nennen lieben als Hirten Räuber und Krieger verbracht, der Name mit dem sie sich nennen und der ihnen gemeinsam ist mit den Griechen und zum Theil mit den Bulgaren ist eine Erinnerung an jene Tage als auch sie Unterthanen des östlichen Römerreiches waren." Roesler, 1871, 145.

[117] Caracalla római császár (198–217), aki a 212-ben kiadott edictumában *(Constitutio Antoniniana)* a birodalom összes szabad lakosára kiterjesztette a római polgárjogot.

[118] Píč, 1880.

[119] *Gerichtstag* – törvénynap, panasznap (ném.).

[120] *Legislatorischer Landtag* – törvényhozó országgyűlés (lat.–ném.).

[121] Patterson, 1883, 351.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 516 2024. 02. 23. 14:46:55

fortuna is used in the sense of "storm" in Italian; frica[122] in the French effroi; maku, manku = manger, mangiare[123] etc. camiaşa = camicia.[124]

Lastly one word about another matter. You were kind enough to forward me the Ungarische Revue. After I had received the April 1882 number there was a long interval during which I did not get any number of the U. R. At last I wrote to the Kiadó hivatal at Budapest to complain of not having received either the May or the June number. In answer to my complaint a copy of those two numbers came and then after an interval of ten days or a fortnight another copy of those same two numbers arrived. Since that time no further numbers have been sent me so that I am quite ignorant of what has become of the Ungarische Revue or even if it still continues to appear. You will perhaps say that it was my own fault and that I ought to have kept on complaining and receiving double copies. But a terrible blow fell upon me *[.]* I lost my only boy the beginning of August and I have not since then felt equal to struggling with adverse circumstances.

Pardon the lengths and the egotism of this letter. Please remember me to your brother. I would write to him, were it not that I am afraid that I should bore him. I am trying to write an account of the way that dualism works in Austria-Hungary but I find that though I can get information about the arrangement of 1867 I cannot get any information about the changes made in 1878 *[.]* Any information on that subject would be of the greatest value to me.

My compliments to Madame Hunfalvy. Please remember me to all our common friends in Budapest and especially to Arany László.[125]

Expressing my thanks to you for having thought of me and my hopes that you may yet still further elucidate the interesting questions raised in your Ethnography of Hungary I remain

very truly your's
Arthur J. Patterson

Mr Paul Hunfalvy

[122] *Frică* – félelem (rom.).
[123] *Mânca* (rom.), *manger* (fr.), *mangiare* (ol.) – enni.
[124] *Cămașă* (rom.), *camicia* (ol.) – ing.
[125] Vö. 85. jegyzet.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 517 2024. 02. 23. 14:46:55

10.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1883. március 7.

ŠAP SAL

27, Bartholomew Road
London N. W.
7th March 1883

Dear Mr Hunfalvy,

I must not delay writing to you to thank you for your brochure[126] (we in English should call it a "pamphlet", but you I believe attach a different meaning to that word from what it had originally) on Vámbéry's[127] book.[128] As soon as I had read it I wrote a short note on it for the Academy, which will appear next Saturday.[129] Of course the editor cannot anonymously go back on what Howorth[130] has written about Vámbéry's book[131] and that consideration has somewhat hampered me in saying a few words. By the way have you seen Howorth's review of Vámbéry's book? It was from your brochure that I learned for the first time that Vámbéry's book originally appeared in Hungarian.

You know I am quite of your opinion on the main point but still there are one or two points which you do not touch upon but about which I should like further information. According to Vámbéry the word ló "horse" is of Turkish origin and has been borrowed from the Turks by the Tcheremissians and other Ugrian peoples (I have not Vámbéry's book at hand to refer to, but I think the Tcheremissians are among the number). According to Vámbéry's view there is a broad belt of Ugrian territory which has been affected linguistically by Turkish. Of course I understand that if a word be common to Hungarian and Finnish it cannot be borrowed from Turkish, and I suppose I may say the same of words common to Hungarian and Syrjanian. But does the fact that a word occurs in Hungarian Ostiak and Vogul exclude the possibility of its being a Turkish loan-word? Are there no Turkish loan-words in Vogul or in Ostiak?

---

126 Hunfalvy, 1883b.
127 Vámbéry Ármin (1832–1913) orientalista, egyetemi tanár.
128 Vámbéry, 1882b.
129 Vö. „We have received a *brochure* in German, by M. Paul Hunfalvy, criticising Prof. Vambery's recent work on the *Origin of the Hungarians*. Several of the Professor's positions seem to us very fairly refuted; and the arguments, familiar to M. Hunfalvy's readers, showing the essentially Ugrian character of the Hungarian language, are succinctly restated." *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art,* (No. 566) March 10, 1883, 173.
130 Henry Hoyle Howorth (1842–1923) brit politikus és amatőr történész.
131 Howorth, 1883.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 518 2024. 02. 23. 14:46:55

I have written a notice of your last book on the Roumans for the Academy.[132] It was sent in some time ago but the editor has always more articles than he can find room for. There are a number of interesting points connected with that subject which I should like to discuss with you if we were not so far off but they would perhaps take up too much of your valuable time if treated in correspondence. It is of course quite natural that you should write with a certain amount of bitterness towards the Roumans and individual authors, but equally of course we here at a distance feel a difficulty in sympathizing with or even in understanding your bitterness. I do not speak of myself (though I too regret it) but other English readers who have not been in the East of Europe. Of course the rights of the Hungarians or the wrongs of the Roumans are not in the least affected one way or the other

[A lap tetejére más kéz által ceruzával felvezetve: „folytatása hiányzik!”]

11.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1883. június 3.

ŠAP SAL

27, Bartholomew Road
London N. W.
3rd June 1883

Dear Mr Hunfalvy,

I ought long ago to have written to you 1st to thank you for your last letter 2nd to announce to you the appearance in the Academy of my article on your book.[133] The editor prescribed three columns as the length of the notice he was prepared to insert but it was impossible to compress my remarks within so short a space. Although the readers of the Academy are superior to the average of the reading public, yet from personal experience I know that an infinitesimal proportion of them know anything about the Roumanian controversy.

Of course, even as it is, I did not say all I could have wished, but still I have got in the main points of your position with regard to the controversy.

As for the “exclusive right” (kirekesztő jog) to Transylvania which the Roumans would derive from the legionaries or the colonists of Trajan, it would be very difficult to persuade us English that it was seriously meant, that is was anything else than a pedantic joke. The nearest parallel one can imagine to it would be that some Irish Ultramontane

[132] Patterson, 1883.
[133] Uo.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 519 2024. 02. 23. 14:46:55

(and though not many there are some Irish Ultamontanes) were to argue that England by becoming Protestant had forfeited the rights over Ireland given her by the Bull of Pope Adrian.[134] Of course I know that to a certain extent the idea of the Rouman right to Transylvania is a popular idea, but still I think it is easy to exaggerate its importance. Too many Hungarians make too much noise about the "nationalities". Even the "Sulferajn"[135] is perhaps not so terrible as it is pointed.

Many thanks for your explanation of Vámbéry's derivation of the word ló. This has always seemed to me a point of capital importance, as bearing on the equestrian character of certain Ugrians. It seems to me that that can be proved from other sources; but at the same time the fact that their languages had a non-Turkish name for the "horse", was a strong additional argument. You can then easily imagine how I was taken aback (megdöbbentem) when I found that Vámbéry had found a Turkish origin for the word.

You refer me to Vámbéry's Hungarian text.[136] I am afraid, however, that it will be hardly worth my while to get it and compare it with the German in the careful manner you have done. I take it that the German edition represents the second and revised thoughts of the author. And now for a confession. Until I got your brochure on the subject[137] I was not aware that Vámbéry had first published his book in Hungarian. The fact is that the first intimation I got of the existence of any such work was from seeing it the German version put down in the list of "Selected Foreign Books" that figures every week in the middle of the Academy. I then ordered it of my foreign Bookseller David Nutt 270 Strand.

This will show that there is a certain want of touch between myself and my Hungarian friends. This is partly inevitable, partly my own fault. I ought to write to more of you and more often.

I have to thank you for the Ungarische Revue *[.]* It has come complete up to March. As it is now June there must have been two, if not three, more numbers. Would it be possible for me to get it sent immediately on publication? I would send the price of the periodical to Kilian,[138] if I knew how much it would cost plus postage, and if I felt sure that he would post it like a newspaper. I take it that the price marked on the inside of the cover "5 fl. ö W." refers it to its being got through Brockhaus and one's own bookseller *[.]*

---

[134] IV. Adorján pápa (1154–1159) (eredeti példányban fenn nem maradt) 1155-ben kiadott „Laudabiliter" kezdetű bullája, amelyben a nyugati egyház angol származású feje azzal az ürüggyel hatalmazta fel II. Henrik angol királyt (1154–1189) Írország meghódítására, hogy az addig félig autonóm ír egyházat a pápa fennhatóságának vesse alá.

[135] *Schulverein* (ném.): utalás az 1881-ben Berlinben megalapított Allgemeiner Deutscher Schulverein zur Erhaltung des Deutschtums im Auslandére, amely az előző esztendőben a ciszlajtániai németség támogatására Bécsben létesült Deutscher Schulverein agitatív tevékenységét globálissá tágítva Magyarországra is kiterjesztette, miáltal a helyi tiltakozásokon túllépő, egészen parlamenti vitáig gyűrűző feszültséget keltett. Vö. Barta–Bell, 1930, 117–160; Kemény, 1952, 653–662.

[136] Vámbéry, 1882a.

[137] Hunfalvy, 1883b.

[138] Kilián Frigyes (1833–1907) magyar királyi egyetemi könyvkereskedő, akinek cége 1882-től németországi partnerével, a Brockhauszal felváltva adta ki az *Ungarische Revue* különböző számait. Vö. 86. jegyzet, illetve Sennovitz, 1899, xlii.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 520 2024. 02. 23. 14:46:55

Well by that way it only comes stale. It is always a great bore getting Hungarian publications through Leipzig. And if I get them any other way they cost a Heidengeld.[139] For instance, a young man from Ragusa[140] gives me lessons in the Serbo-Croatian language & recommended a grammar published in that town for two florins, Austrian. As I wanted it direct, it cost me eight shillings!

Another book, of whose existence I became aware by seeing it among the Academy's "Selected Foreign Books" is Marczali's Ungarn's Geschichts quellen im Zeitalter der Árpáden.[141] From the preface I find that too has appeared first in the Hungarian language. Now this is a book delightful to read and the sort of book I have long longed for.

But on the other hand what shall I say about the Gazette de Hongrie?[142] especially when it arrives eight or at any rate six months after date? It always makes me feel quite sad at the waste of human effort that goes on in the world when I receive at uncertain intervals a large packet of the Gazette de Hongrie many months after date and often done up neatly every number done up separately in a nice undirected white paper band. It is possible that it may be of use to some persons who know neither Hungarian nor German. To me it is sheer embarrassment and lumber. I look into one or two numbers, but, as I never see anything about Hungary that I have not seen elsewhere, I soon stuff the whole bundle into the most out of the way corner of the house. Besides I would not read one of Mme Rattazzi's[143] novels in a book, much less in the feuilleton of a newspaper. If I only knew who it is that sends me them I would adjure my well-intentioned friend to spare himself that vain labour and me that poignant disappointment.

And yet there are somethings which my Hungarian friends might send me, which do not easily get out of date. Some months ago there were two papers read upon orthologia and neologia by Ballagi Mór and Joannovics György.[144] Do you think that I could get them? For instance by writing to their respective authors?

Pardon the lengths of my letter. Of course I am always glad to hear from you. But do not trouble yourself to write when you have your time already occupied with more important work. It would diminish the pleasure I find in writing to you if I thought that I were in anyway wasting your time.

From time to time I see your name in the Budapesti Hirlap which some friend kindly sends me. Please commend me to the many friends we have in common at Budapest. My best compliments to Madame Hunfalvy[145] and to your brother to whom I ought to have written long ago.

---

[139] *Heidengeld* – temérdek pénz, egy vagyon (ném.).
[140] Ma: Dubrovnik (HR).
[141] Marczali, 1882.
[142] *Gazette de Hongrie. Journal politique, financier et littéraire.* Pázmándy Dénes (1848–1936) szerkesztette, 1880. április 1. és 1888. december 30. között hetente kétszer megjelenő sajtótermék.
[143] Marie-Lætitia Bonaparte-Wyse (1831–1902) francia írónő, 1863 és 1873 között Urbano Rattazzi olasz államférfi felesége.
[144] Patterson valószínűleg a két veterán nyelvész és akadémikus – Ballagi Mór (1815–1891) és Joannovics György (1821–1909) – alábbi munkáira céloz: Ballagi, 1881, illetve Joannovics, 1882.
[145] Vö. 106. jegyzet.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 521 2024. 02. 23. 14:46:55

If in any way I can be of service to you here in London you have always at your disposal

your very sincere wellwisher
Arthur J. Patterson

P. S. Did you get the copy of the Academy 19th May '83[146] which I forwarded to you?

*[*Az „utóiratot" Patterson a nyolcoldalas levél ötödik oldalának felső szélén helyezte el.*]*

12.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1884. február 9.

ŠAP SAL

27, Bartholomew Road
London N. W.
9th February 1884

Dear Mr Hunfalvy,

I write you a hurried line to save this day's post. I will write again more at length, but for today I wish you to help me. The Philological Society of London every year makes a report on the progress of philology. Theoretically every year's report should treat of all the countries in the world in which philological studies are carried on, but practically we are restricted to the departments with respect to which we can get reports *[.]* In 1873 (eleven years ago!) I helped the society with a few remarks upon Hungarian Philology.[147] I will try and find you a copy. Now I am asked to get ready another for this year. Will you kindly help me with materials? as I myself will do the arranging of the same. You are the Hungarian philologist whom I know best and I therefore apply to you first *[.]* But you can doubtless speak to some of your fellow labourers in the field who may be disposed to help me.

In any case I should do the translation into English, but if you or any other Hungarian philologist care to draw up the whole report (either in Hungarian or in German) of course his name will be prefixed to the report as its author.[148]

---

146 Patterson, 1883.

147 Patterson, 1873. Ahogy Patterson 1873. január 9-i válaszleveléből kiderül, az alkalommal Budenz Józseftől kért segítséget az összefoglaló összeállításához. („I have to write and express my thanks for having so promptly answered my request for information respecting the progress of philological studies in Hungary during the last two years." – lelőhelye: MTA KIK Kt.)

148 A szóban forgó jelentés Patterson neve alatt jelent meg, aki mindazonáltal köszönetet mondott benne Hunfalvy megjegyzéseiért („has kindly contributed a few notes"). Ugyanakkor a Hunfalvyhoz írt 1884.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 522 2024. 02. 23. 14:46:55

Excuse the brevity of this letter as the matter presses as the report should be in my hands by the 25th of March or the 30th at the latest.

With the best wishes that you may long be our helper and fellow worker

I remain, Dear Sir,
very truly your's
Arthur J. Patterson

M. Paul Hunfalvy

13.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1884. február 23.

ŠAP SAL

27, Bartholomew Road
/London/ N. W.
23 February 1884

Dear Sir,

I have just received your letter and write at once to answer it as I am afraid that you have misunderstood me. The fact is that the "philology" is used in a different sense in English and in German. This by the way Budenz[149] observed to me some years ago when I spoke to him on a similar occasion.[150] By "philology" we mean that what you call perhaps "comparative philology". What you call "philologie" we call "classical scholarship".

I sent off by post yesterday a copy of the President's address and the reports of 1873.

I will try and send you the last President's address and reports, from which you will better understand what is wanted.

As you see Dr Eugene Abel[151] please remember me kindly to him. I had the pleasure of meeting him some summers ago at Oxford *[.]*

Many thanks for the promptitude with which you have written and believe me

ever your sincere wellwisher
Arthur J. Patterson

---

március 17-i keltezésű levelében elejtett utalás értelmében Hunfalvy a szöveg összeállítását valószínűleg – a Patterson által is személyesen ismert – Ábel Jenőre bízta. Hogy ez utóbbi – amennyiben igaz a feltételezés – valóban megírta-e vagy sem, és így az utóbbi esetben annak összeállítása mégis Hunfalvyra maradt-e, egyéb forrás híján nem eldönthető. Vö. Patterson, 1885, illetve jelen közlemény 525. oldal.

149 Budenz József (1836–1892) összehasonlító nyelvész, egyetemi tanár.

150 Ahogy Patterson Budenznek írt 1873. január 9-i levelében fogalmaz: „You were quite right in supposing that by »philology« in English we do not as a rule understand the school »study of classics«." Vö. 147. jegyzet.

151 Ábel Jenő (1858–1889) egyetemi tanár, klasszika-filológus.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 523 2024. 02. 23. 14:46:55

14.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1884. február 25.

ŠAP SAL

27, Bartholomew Road
/London/ N. W.
25th February 1884

My dear Sir,

It has occurred to me that the following lines may convey my meaning to you even better than the copy of the address[152] which I have forwarded to you.

By "Hungarian Philology" we do not mean philological work done in Hungary with regard to any language but philological work done in any country with regard to the Hungarian language. Consequently any notices of books etc. published in Finland Russia Germany Austria etc. bearing on the study of the Hungarian language will be as acceptable as notices of work done in Hungary itself.

Dr Abel's work I believe relates to the Greek & Latin classics and as such would not find a place in a notice of "Hungarian philology".[153] I will send you two other numbers of our Transactions[154] which will enlighten you further. In one of them is the report of Otto Donner[155] on the Finn-Ugrian languages.

In haste

very truly your's
Arthur J. Patterson

[152] *Address:* ahogy a két nappal korábbi (1884. február 23-i) levele világossá teszi, Patterson a londoni székhelyű Philological Society elnökének a szokásos éves találkozó alkalmával elmondott ünnepi beszédére utal.

[153] Vö. 150. jegyzet.

[154] *Transactions:* a londoni Philological Society éves jegyzőkönyve. Patterson – aki 1873-tól lett rendes tag – szűk három hónappal e levél megírását követően, a társaság 1884. május 16-án megrendezett éves találkozóján tartotta meg beszámolóját a magyar filológia aktuális helyzetéről. Patterson, 1885, vö. 148. jegyzet.

[155] Otto Donner (1835–1909) finn nyelvész. Patterson valószínűleg az alábbi közleményre utal: Donner, 1879.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 524 2024. 02. 23. 14:46:55

15.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1884. március 17.

ŠAP SAL

Savile Club,
107, Piccadilly. /London/ W.
17th March 1884

Dear Mr Hunfalvy,

Many thanks for your last letter and your tract on the names of numbers and the months of the year.[156] I will mention the subject as you desire to my philological friends.

Meanwhile will you kindly oblige me by forwarding the enclosed to Dr Abel as you have chosen him to write the report. I do not know his address so must trouble you.

With regard to the first number of the "Nagy Szótár"[157] please not to have any scruples on account of the high price marked on the cover. Only foreigners and people who live a great way off and the uninitiated pay "publication price" for English books. As for the Dictionary it is my duty to advertize it as widely as I can and at the same time it is my privilege to be able to buy it at an exceptionally cheap rate, as a member of the "Philological Society". So I have presumed to present one or two of my Hungarian friends who are interested in English a copy of the first number which from its introduction has something more than lexicographical interest.

With best thanks and best wishes to yourself and our common friends at Budapest

I remain
Dear Mr Hunfalvy
ever truly your's
Arthur J. Patterson

[156] Hunfalvy, 1883c.

[157] Több évtizednyi előkészítő munka után 1884 februárjában jelent meg *A New English Dictionary on Historical Principles: Founded Mainly on the Materials Collected by The Philological Society* cím alatt – a később *Oxford English Dictionary (OED)* néven elhíresült – angol nyelv történeti nagyszótárának első kötete *(fascicle)*. Vö. Winchester, 2003; Mugglestone, 2005.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 525 2024. 02. 23. 14:46:55

16.

Arthur J. Patterson Hunfalvy Pálnak

London, 1885. június 6.

ŠAP SAL

27 Bartholomew Road
London N. W.
6th June 1885

My dear Mr Hunfalvy,

When you wrote to me on the 17th of last month, you had not received the typewritten copy of the Ilchester Lectures.[158] At any rate you did not mention having received them, nor indeed did I expect that they would by that time have arrived in Budapest. Would you kindly write and say whether you have got them or not? In fact I paid six pence by way of insuring the parcel to the extent of ten shillings.

I was glad to hear that the "Transactions of the Philological Society" arrived safe to hand. Either as a member of the council or rather as a contributor of one of the reports I received copies of the President's report and also of my own contribution thereto. I forwarded a copy of each to yourself and also to Budenz as I thought you were the two persons most interested in the matter at Budapest. I hope they arrived safe.

With regard to the "Romic Notation" and "Visible Speech Alphabet" (or as Mr Sweet[159] writes in our reformed orthography "Vizibl Speech Alfabet") I have to observe that they are independent of one another. The fact is that there has been a movement going on in England for some forty years or rather more in the study of phonology – both of phonology in general and of phonology of the English in particular. Mr Alexander Melwille Bell[160] in 1867 published the "Inaugural Edition" of Visible Speech. In this he threw completely aside the Roman and all other existing alphabets and invented signs for

[158] A levél és előzményei kontextusából nem derül ki, hogy Patterson ki(k)nek az Ilchester-előadásait küldte el Hunfalvynak. Az Ilchester-lecture-ök történetéről és Patterson saját (kiadatlan) Ilchester-előadásáról lásd Patterson 1879. március 8-i keltezésű, Hunfalvynak írt levelét (a jelen publikáció 505–506. oldalán). 1885 júniusáig Pattersonon kívül az alábbi sorrendben tartottak zömmel szlavisztikai témákban néprajzi, irodalmi, nyelvészeti, jogtörténeti és régészeti fókuszú Ilchester-felolvasást a felsorolt brit és külföldi tudósok: William Richard Morfill (1834–1909), William Ralston Shedden-Ralston (1828–1889), Vilhelm Thomsen (1842–1927), Albert Henry Wratislaw (1822–1892), Carl Abel (1837–1906) és Arthur Evans (1851–1941). Közülük Abel, Wratislaw, Thomsen és Ralston előadása jelent meg nyomtatásban, így amennyiben a Patterson által használt „typewritten copy" kifejezés nem publikált írásművet takar, akkor valószínűleg Morfill, Evans vagy Ralston (1871-es) előadás(ai)ról lehet szó a sajátján kívül. Vö. Simmons, 1980, 22–23.

[159] Henry Sweet (1845–1912) angol filológus és nyelvész, az angolszász és óészaki (skandináv) nyelv, valamint az angol fonetika specialistája.

[160] Alexander Melwille Bell (1819–1905) skót származású nyelvész és fonetikus.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 526 2024. 02. 23. 14:46:55

the different organs of speech and the sounds they respectively produce. Every letter was to be "a diagram of the actions by which the sound is produced".

Mr Alexander Melwille Bell is I believe the maternal uncle of Henry Sweet and the late lamented Henry Nicol[161] – two of our best young philologers. One at any rate of Mr Alexr Melwille Bell's sons is a phonologist having charge of the education of deaf-mutes at a large establishment in the United States. He, Mr Graham Bell,[162] gave us a very interesting account of the light thrown on "visible speech" by the process of teaching deaf-mutes to speak.

But while Visible Speech originated in an investigation of the nature of sound not only in the English language but in language in general, another movement went on at the same time originating in a desire to correct and to render more regular the irregular orthography of the English language. A bookseller Isaac Pitman[163] and a very able man Mr Alexander J. Ellis[164] (the translator of Helmholtz'[165] book[166]) started that movement years ago when I was a boy. Mr A. J. Ellis has invented several methods to get over the difficulties in the enterprize – such as "Glossie" a rough and ready method ignoring fine distinctions and "Palaeotype" a more scientific an exact system. In all these the actual values of the vowels as generally pronounced in modern English are taken as the base of the system. Our younger phonetician, Henry Sweet, on the other hand takes the continental values of the vowels as his basis and calls his systems "Romic", "broad Romic", "narrow Romic" and lastly "revised Romic".

Perhaps these few lines will be accepted as some sort of an answer to your question. If insufficient please write again and I will try to supplement it by further information. Meanwhile believe me

very truly your's
Arthur J. Patterson

---

[161] Henry Nicol (1845–1880) angol filológus, a francia fonológia specialistája.

[162] Alexander Graham Bell (1847–1922) skót származású mérnök és természettudós, a siketoktatási rendszer és – többek között – a telefonkészülék szabadalmaztatója.

[163] Sir Isaac Pitman (1813–1897) angol nyelvtanár és könyvkiadó, a róla elnevezett gyorsírási rendszer feltalálója.

[164] Alexander John Ellis (1814–1890) angol nyelvész, fonetikus, muzikológus és matematikus, a róla elnevezett gyorsírási rendszer feltalálója.

[165] Hermann Ludwig von Helmholtz (1821–1894) német orvos, fizikus és feltaláló.

[166] Helmholtz, 1875. A mű német eredetijének első kiadása 1863-ban jelent meg.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 527 2024. 02. 23. 14:46:55

Rövidítések és irodalomjegyzék

MTA KIK Kt	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára
ŠAP SAL	Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Archív Pavla Hunfalvyho (1832–1891)

*

Armbrust 1991	Crys Armbrust: *David Nutt (1829–1916),* In: *British Literary Publishing Houses, 1820–1880,* eds. Patricia J. Anderson – Jonathan Rose, Detroit and London, Gale Research, 1991, 228–229. (Dictionary of Literary Biography, 106.)
Ballagi 1881	Ballagi Mór: *Nyelvünk újabb fejlődése,* In: *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből,* 9. (1881) 3. sz.
Barta–Bell 1930	Erwin Barta – Karl Bell: *Geschichte der Schutzarbeit am deutschen Volkstum,* Dresden, Verein für das Deutschtum im Ausland, 1930.
Boia 2001	Lucian Boia: *History and Myth in Romanian Consciousness,* ford. James Christian Brown, Budapest, Central European University Press, 2001.
Collins 1894	Victor Collins: *Attempt at a Catalogue of the Library of the Late Prince Louis-Lucien Bonaparte,* [London], Henry Sotheran & Co., 1894.
Cushing 1985	G[eorge] F[rederick] Cushing: *Arthur Patterson,* In: *Angol Filológiai Tanulmányok, / Hungarian Studies in English,* XVIII, Debrecen, 1985, 5–21.
Czigány 1976	Czigány Lóránt: *A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában 1830–1914,* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 528 2024. 02. 23. 14:46:55

Dallos–Patterson
1887 Dallos Gyula: *Gyakorlati angol nyelvtan új tanmódszer alapján, mely szerint angol nyelven olvasni, irni és beszélni a legrövidebb idő alatt alaposan megtanulhatni. Tanodai és magánhasználatra,* s. a. r. Patterson Arthur, Budapest, Lampel Róbert, 1887.

Donner
1879 Otto Donner: *Finnish and Lappish and their Mutual Relationship,* In: *Transactions of the Philological Society, 1877–8–9,* London, Trübner & Co., Strasburg, Karl I. Trübner, 1879, 602–612.

Dudík
1860–1889 B[eda] Dudík: *Mährens allgemeine Geschichte,* I–XII, Brünn, Georg Gastl et al., 1860–1889.

Elton
1867 Charles I. Elton: *The Tenures of Kent,* London, James Parker and Co., 1867.

Elton
1882 Charles Elton: *Origins of English History,* London, Bernard Quaritch, 1882.

Fraknói
1891 Fraknói Vilmos: *A pálya kezdete,* In: *Hunfalvy-album. Hunfalvy Pál félszázados akadémiai tagsága emlékére,* kiad. Tisztelői, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1891, iii–xv.

Frank
1973 Frank Tibor: *Magyarország az angol közgondolkodásban (1865–1870),* Budapest, 1973 (bölcsészetdoktori disszertáció).

Frank
2004 Tibor Frank: *Arthur J. Patterson and the Austro–Hungarian Settlement of 1867,* In: *British–Hungarian relations since 1848,* eds. László Péter – Martin Rady, London, Hungarian Cultural Centre and School of Slavonic and East European Studies, University College, 2004, 47–62.

Frank
2005 Tibor Frank: *Picturing Austria–Hungary: The British Perception of the Habsburg Monarchy 1865–1870,* Boulder, 2005. (CHSP Hungarian Studies Series, 6.)

Frank
2010 Frank Tibor: *Arthur J. Patterson és a The Magyars,* In: *Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves,*

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 529 2024. 02. 23. 14:46:55

szerk. Háda Béla et al., ELTE Kelet-Európa Története Tanszék, Budapest, 2010, 141–153.

Frank 2019 — Frank Tibor: *Viktória királynő kezeihez. Az osztrák–magyar kiegyezés brit tükörben 1865–1870,* Budapest, Gondolat Kiadó, 2019.

György 1872 — György Endre: *Patterson J. Arthur,* In: *Vasárnapi Ujság,* 1872. július 7. (27. sz.) 329–330.

Helmholtz 1875 — Hermann L. F. Helmholtz: *On the Sensations of Tone as a Physiological Basis for the Theory of Music,* ford. Alexander J. Ellis, London, Longmans, Green and Co., 1875.

Howorth 1883 — Henry H. Howorth: *Vambery's Origin of the Hungarians,* In: *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art,* (No. 560) Jan. 27, 1883, 63–64.

Hunfalvy 1867 — Hunfalvy Pál: *Az oláh fejedelemség kezdete (*Die Anfänge des walachischen Fürstenthums. *Von Robert Roesler. Lásd öster. Gymnas. 1867. Heft VI. u. VII. Wien 1867.),* In: *Nyelvtudományi Közlemények,* 6. (1867) 2. sz. 221–237.

Hunfalvy 1871 — Hunfalvy Pál: *Utazás a Balt-tenger vidékein,* I–II, Pest, Ráth Mór, 1871.

Hunfalvy 1872a — Hunfalvy Pál: *A' kondai vogul nyelv a' Popov G. forditásának alapján*, In: *Nyelvtudományi Közlemények,* 9. (1872) 1–3. sz. 1–194, 1–214.

Hunfalvy 1872b — Hunfalvy Pál: *„Romänische Studien." Untersuchungen zur ältern Geschichte Romäniens von Robert Roesler. Leipzig, 1871,* In: *Pesti Napló,* 1872. április 30., május 1. és 2. (100–102. sz., Reggeli kiadás.)

Hunfalvy 1875 — Hunfalvy Pál: *Jelentés az orientalistáknak Londonban 1874-ben tartott nemzetközi gyüléséről,* M. Tud. Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest, 1875.

Hunfalvy 1876 — Hunfalvy Pál: *A rumunok,* In: Uő: *Magyarország ethnographiája,* Budapest, M. Tud. Akadémia, 1876, 477–514.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 530 2024. 02. 23. 14:46:55

Hunfalvy 1877a — P[aul] H[unfalvy]: *Ungarn und Rumänen,* In: *Literarische Berichte aus Ungarn,* 1. (1877) 2. sz. 224–236.

Hunfalvy 1877b — Hunfalvy Pál: *Az „Irodalmi Tudósítások"-ról. (A* »Literarische Berichte aus Ungarn« *bevezetése),* In: *Fővárosi Lapok,* 1877. február 6. (28. sz.) 142–143.

Hunfalvy 1878 — Paul Hunfalvy: *Rumänische Geschichtschreibung und Sprachwissenschaft,* In: *Literarische Berichte aus Ungarn,* 2. (1878) 3. sz. 337–388.

Hunfalvy 1880a — Hunfalvy Paul: *Le peuple roumain ou valaque. Étude sur son origine et celle de la langue qu'il parle (Extrait des comptes rendus du Congrès tenu à Vienne par la Société française d'archéologie en Septembre 1879)*, Tours, Paul Bouserez, 1880.

Hunfalvy 1880b — Hunfalvy Pál: *A székelyek. Felelet a székelyek scytha-hun eredetűségére,* Budapest, Franklin, 1880.

Hunfalvy 1881a — Hunfalvy Pál: *A Kún- vagy Petrarka-Codex és a kúnok,* Budapest, Athenaeum, 1881. (*Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből,* 9, 1881/5.)

Hunfalvy 1881b — Hunfalvy Pál: *Anonymus az erdélyi oláhokról. írta dr. Réthy László. Buda-Pest, 1880. Knoll Károly akadémiai könyvárus. Nyolczadrét, 72 lap,* In: *Budapesti Szemle,* 25. k., 50. (1881) 300–306.

Hunfalvy 1881c — Hunfalvy Pál: *A székely kérdéshez,* In: *Századok,* 15. (1881) 2. sz. 97–114, 3. sz. 193–206.

Hunfalvy 1882a — P. Hunfalvy: *Ueber das bildende Princip der Nationen,* In: *Verhandlungen des fünften Internationalen Orientalisten-Congresses gehalten zu Berlin im September 1881,* II/2, *Abhandlungen und Vorträge der Indogermanischen und der Ostasiatischen Section,* Berlin, A. Asher & Co. Weidmannsche Buchhandlung, 1882, 47–53.

Hunfalvy 1882b — Paul Hunfalvy: *Woher der Hass gegen Ungarn,* In: *Ungarische Revue,* 2. (1882) 4. sz. 344–361.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 531 2024. 02. 23. 14:46:55

Hunfalvy
1883a — Paul Hunfalvy: *Die Rumänen und ihre Ansprüche,* Wien u. Teschen, Karl Prochaska, 1883.

Hunfalvy
1883b — Paul Hunfalvy: *Vámbéry's Ursprung der Magyaren,* Wien und Teschen, Karl Prochaska, 1883.

Hunfalvy
1883c — Hunfalvy Pál: *A számlálás módjai és az év hónapjai,* In: *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből,* 11. (1883) 6. sz.

Hunfalvy J.
1881 — Dr. Johann Hunfalvy: *Das Zoll- und Handelsbündniss Ungarns Mit Österreich und das Quotenverhältniss,* In: *Ungarische Revue,* 1. (1881) 4. sz. 289–318.

Joannovics
1882 — Joannovics György: *Értsük meg egymást. (A neologia és orthologia ügyében),* In: *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből,* 10. (1882) 4. sz.

Jung
1877 — Julius Jung: *Roemer und Romanen in den Donaulændern. Historisch-Ethnographische Studien,* Innsbruck, Verlag Der Wagner'schen Universitaets-Buchdruckerei, 1877.

Kemény
1952 — *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában,* I, *1867–1892,* szerk. Kemény G. Gábor, Budapest, Tankönyvkiadó, 1952.

Kozmács
1987 — Kozmács István: *Tudósítás Hunfalvy Pál kézirati hagyatékáról,* In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József. Sectio Ethnographica et Linguistica,* 1987, 115–122.

(L.)
1870 — (L.): *Patterson Arthúr,* In: *Magyarország és a Nagyvilág,* 6. (1870) 8. sz. (február 27.) 88.

Lajtai
2023 — Lajtai L. László: *Egy tudománytörténeti pillanat anatómiája. Hunfalvy Pál és a románság eredetkérdése kutatásának kezdetei,* In: *Régi tények – új értelmezések: Magyar–román–német transzkulturális jelenségek a Kárpát-medencében,* szerk. Nagy Levente – Florin-Ionel Oprescu – Vincze Ferenc, Budapest, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2023, 119–153.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 532 2024. 02. 23. 14:46:55

Leskien
1872 A[ugust] Leskien: *Romanian Studies. [Romänische Studien: Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens. Von R. Roesler.] Leipzig: Duncker u. Humblot,* In: *The Academy. A Record of Literature, Learning, Science, and Art,* (No. 40.) Jan. 15, 1872. 32–33.

Marczali
1882 Marczali Henrik: *Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden,* Berlin, Verlag von Wilhelm Hertz, 1882.

Mugglestone
2005 Lynda Mugglestone: *Lost for Words: The Hidden History of the Oxford English Dictionary,* New Haven – London, Yale University Press, 2005.

N. N.
1936 N. N.: *Ötven éves a budapesti angol tanszék,* In: *Pesti Hírlap,* 1936. május 3. 6.

Ormós
1881 Ormós Zsigmond: *Árpádkori művelődésünk története,* Budapest, Athenaeum, 1881.

Patterson
1861 Arthur J. Patterson: *Caste. Considered under its Moral, Social, and Religious Aspects,* London, Smith, Elder & Co., 1861.

Patterson
1869 Arthur J. Patterson: *The Magyars: Their Country and Institutions,* I–II, London, Smith, Elder & Co., 1869.

Patterson
1871 Arthur J. Patterson: *Young Russian and Old Livonian. [Jungrussisch und Altlivländisch. Politische und culturgeschichtliche Aufsätze von Julius Eckardt.] Leipzig: Duncker and Humblot, 1871,* In: *The Academy. A Record of Literature, Learning, Science, and Art,* Apr. 1, 1871. 191–192.

Patterson
1872 Arthur J. Patterson: *Travels in Baltic Lands. [Utazás a Balt-Tenger Vidékein.] By P. Hunfalvy. Pest: Rath.,* In: *The Academy. A Record of Literature, Learning, Science, and Art,* (No. 39.) Jan. 1, 1872. 3–4.

Patterson
1873 Arthur J. Patterson: *Hungarian,* In: *Transactions of the Philological Society, 1873–74,* London, Asher & Co., é. n., 216–219.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 533 2024. 02. 23. 14:46:55

Patterson
1879 Arthur J. Patterson: *A Hungarian Quarterly,* In: *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art,* (No. 355.) Febr. 22, 1879. 167.

Patterson
1881 Arthur J. Patterson: *Financial Disputes between Austria and Hungary,* In: *The Pall Mall Gazette,* 18 May 1881, 10–11.

Patterson
1882 Arthur J. Patterson: *Trübner's "Collection of Simplified Grammars." Edited by E. H. Palmer. II. The Hungarian language. By Ignatius Singer. (Trübner.)*, In: *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art,* (No. 555.) Dec. 23, 1882, 453–454.

Patterson
1883 Arthur J. Patterson: *Hunfalvy on Roumanian Ethnology.* Die Rumänen und Ihre Ansprüche. *Von Paul Hunfalvy. (Vienna: Prochaska),* In: *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art,* (No. 576.) May 19, 1883, 350–351.

Patterson
1885 Arthur J. Patterson: *Report on Recent Hungarian Philology* In: *Transactions of the Philological Society, 1882–4,* London, Trübner & Co., Strasburg, Karl I. Trübner, 1885, 539–543.

Patterson
2017 Arthur J. Patterson: *Utazás Erdélyben 1864 nyarán,* ford. Kiss Sándor, Máriabesnyő, Attraktor, 2017.

Patterson–Balassa
1892 Patterson J. Arthur – Balassa József: *Angol nyelvtan és olvasókönyv. Iskolai és magánhasználatra,* Budapest, Eggenberger, 1892.

Píč
1880 Jos[ef] Lad[islav] Píč: *Ueber die Abstammung der Rumänen,* Leipzig, Dunckel&Humblot, 1880.

Porzó
1899 Porzó [Ágai Adolf]: *Két helyreigazitás (Patterson Artur. – Magyar Sajtó.),* In: *Budapesti Hirlap,* 1899. október 3. 2–3.

Pumnul
1862 *Hurul Cîncellarĭul luĭ Dragoșĭŭ, Domnul Moldávieĭ,* In: *Lepturarĭŭ rumînesc cules de'n scriptorĭ rumînĭ,* III, szerk. Arune Pumnul, Vieanna, 1862, 1–29.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 534 2024. 02. 23. 14:46:55

Roesler
1871 Robert Roesler: *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens,* Leipzig, Duncker & Humblot, 1871.

Sayce
1879 A[rchibald] H[enry] Sayce: *Oxford Letter. Queen's College: Nov. 19, 1879,* In: *The Academy. A Weekly Review of Literature, Science and Art,* (No. 395) Nov. 29, 1879, 392–393.

Scheurle
2009 W[illiam] S[cheurle]: *Charles Edward Cutts Birchall Appleton (1841–1879),* In: *Dictionary of Nineteenth-Century Journalism,* eds. Laurel Brake – Marysa Demoor, Gent–London, Academia Press, 2009, 22.

Sennovitz
1899 Sennovitz Adof: *A Kilianok könyvárus családja Pesten,* In: *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve* 10. (1899) v–lxiv.

Simmons
1980 J[ohn] S[imon] G[abriel] Simmons: *Slavonic Studies at Oxford, 1844–1909,* In: *Oxford Slavonic Papers,* New Series 13. (1980) 1–27.

Singer
1882 Ignatius Singer: *Simplified grammar of the Hungarian language,* London, Trübner & Co., 1882. (Trübner Collection, II.)

Szentpétery
1935 Szentpétery Imre: *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935,* Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935. (A Királyi Magyar Tudományegyetem Története, IV.)

Szinnyei
1905 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkája,* X, Budapest, Hornyánszky Viktor, 1905, 517–518.

Szirbik
1941 Szirbik Ferenc: *Az angol nyelv terjesztése Magyarországon 1914-ig,* Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó, 1941. (Debreceni Angol Dolgozatok, IV.)

Testamentum
1868 *Testamentum (Novum). St. Matthew. Das Evangelium Matthäi in den Dialect der kondischen Wogulen im Gouvernement Tobolsk übersetzt von G. Popov,* London, Impensis L.-L. Bonaparte, 1868.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 535 2024. 02. 23. 14:46:55

Vámbéry
1870 Arminius Vámbéry: *The Magyars: Their Country and Institutions.* By Arthur J. Patterson, Foreign Member of the Kisfaludy Society. 2 vols. London: Smith, Elder, and Co., 1869., In: *The Academy. A Monthly Record of Literature, Learning, Science, and Art,* (No. 7.) April 9, 1870, 175–176.

Vámbéry
1882a Vámbéry Ármin: *A magyarok eredete. Ethnologiai tanulmány,* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1882.

Vámbéry
1882b Hermann Vámbéry: *Der Ursprung der Magyaren. Eine Ethnologische Studie,* Leipzig, F. A. Brockhaus, 1882.

Winchester
2003 Simon Winchester: *The Meaning of Everything: The Story of the Oxford English Dictionary,* Oxford – New York, Oxford University Press, 2003.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 536 2024. 02. 23. 14:46:55